

Περσεφόνη Γ. Καραμπάτη

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΤΗΝ ΑΝΟΙΞΗ ΤΟΥ 1905
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ
ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΗ

Στις 21 Ιουνίου 1905 ολιγομελές ελληνικό ανταρτικό σώμα συνεπλάκη κοντά στο χωριό Αετός με τουρκικό απόσπασμα. Αποτέλεσμα της συμπλοκής ήταν η διάλυση του σώματος και ο θάνατος τεσσάρων Ελλήνων, του Ιωάννη Καλογεράκη, του Ηλία Μπιλαλάκη, του Π. Παπαμανουσάκη και του Σ. Ανδρουλάκη¹.

Επικεφαλής της μικρής ανταρτικής ομάδας ήταν ο 25ετής Ιωάννης Καλογεράκης, υποδηματοποιός από τους Λάγκους Χανίων². Τον Αύγουστο του 1904 τον έστειλε το Μακεδονικό Κομιτάτο στο Βόλο, όπου συνάντησε τον γνωστό καπετάνιο Ευθύμιο Καούδη³ και εντάχθηκε στο σώμα του. Τον Ιανουάριο του 1905 αποχώρησε από το σώμα με δική του πρωτοβουλία και πρότεινε στον Θεόδωρο Κουκουλάκη⁴, οπλαρχηγό του Γενικού Αρχηγού Μακεδονίας Γεωργίου Τσόντου Βάρδα⁵, το σχηματισμό ομάδας Λακκιωτών

1. ΚΥ/ΑΥΕ/ΑΑΚ/Η, Προξενείο Μοναστηρίου 1905, Κοντογούρης προς Ράλλη, Μοναστήρι, 7 Ιουλίου 1905, αρ. πρωτ. 619.

2. Γεωργίου Πετσιβα (επιμ.), *Ιωάννου Καραβίτου Απομνημονεύματα. Ο Μακεδονικός Αγών* (Αθήνα, 1994), τ. 1ος, σ. 401.

3. Ο Ευθύμιος Καούδης γεννήθηκε στην Καλλικράτη Σφακιών Κρήτης το 1866. Το Μάιο του 1903 επισκέφθηκε τη Μακεδονία με τον Μακρή, τον Πέτρο και τον Βρανά για μεταφορά οπλισμού. Το καλοκαίρι του 1904 επανήλθε στη Μακεδονία ως αρχηγός σώματος. Ανωνύμου, «Ευθύμιος Καούδης», *Μακεδονικός Αγών*, τεύχ. 9 (1930), σ. 15 και Ν. Μέρτζου, «Τα Κορέστια. Ο ίσκιος του καπετάν Θύμιου Καούδη περπατάει στα χιονισμένα κορφοβούνια», *Μακεδονική Ζωή*, 3/21 (1968), σσ. 20-21. Βλ. επίσης Γ. Τζημόπουλου, «Καπετάν Θ. Καούδης ο αιτός της Κρήτης», *Μακεδονική Ζωή*, 17/195 (1982), σσ. 22-23, και Β. Κ. Γούναρη (επιμ.), *Φθινόπωρο του 1904 στη Μακεδονία. Το ανέκδοτο ημερολόγιο του Μακεδονομάχου Ευθυμίου Καούδη* (Θεσσαλονίκη, 1992), καθώς και Άγγελου Α. Χοτζίδη, *Ευθύμιος Καούδης. Ένας Κρητικός αγωνίζεται για τη Μακεδονία. Απομνημονεύματα (1903-1907)* (Θεσσαλονίκη, 1996).

4. Λοχίας πεζικού. Γεννήθηκε στην Αθήνα στις 11 Νοεμβρίου 1878. Ήρθε στη Μακεδονία με την έναρξη του Μακεδονικού αγώνα και εντάχθηκε στο σώμα του Βάρδα ως οπλίτης. Μετά το καλοκαίρι του 1905 εντάχθηκε στο σώμα του Πέτρου Μάνου. Α. Κοντούλη, «Η εθνική δράσις της Κρητικής οικογένειας των Κοικουλάκηδων», *Μακεδονικός Αγών*, έτος 2ο, φύλ. 14, Θεσσαλονίκη, 10 Ιουνίου 1930 και φύλ. 15, Θεσσαλονίκη, 20 Ιουλίου 1930. Βλ. επίσης Γ. Τζημόπουλου, «Ο Κουκουλάκης, ένας Μακεδονομάχος από γενιά παλικαριών», *Μακεδονική Ζωή*, 17/198 (1982), σσ. 38-40, και Σταματίου Ράπτη, *Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνος* (Αθήνα, χ.χ.), τ. 1ος, σ. 2044.

5. Ο Γεώργιος Τσόντος Βάρδας (Άσκιφος Σφακιών 1871-Αθήνα 1942) εισήλθε στη Μακεδονία το Νοέμβριο του 1904 ως αντικαταστάτης του Γεωργίου Κατεγάκη στην αρχηγία των ανταρτικών ομάδων της Δυτικής Μακεδονίας. Ανωνύμου, «Οι Σταυραετοί», *Μακεδονική Ζωή*, 1/5

υπό τις διαταγές του συμπατριώτη του. Η συμφωνία αυτή έγινε εν αγνοία του Καούδη, ο οποίος διηγείται στα απομνημονεύματά του με πικρία το γεγονός αυτό, καθώς υποθέτει ότι ο Τσόντος προσεταιρίστηκε τον Καλογεράκη με σκοπό να διαλύσει το σώμα του: «Τον Καλογεράκη μου τονε πήρε [ο Βάρδας] και τον έδωσε του Κουκουλάκη, ενός λοχία που τον έκαμε οπλαρχηγό και τον έστειλε στο Λέχοβο και το Ζούλη τον έδωσε του εξαδέλφου του, του Μιχάλη του Τσόντου»⁶. Ο Καλογεράκης τήρησε μυστικότητα ως προς τους λόγους που τον οδήγησαν στην αποχώρησή του. Ίσως όμως θεώρησε τον πρώτο του καπετάνιο συνυπεύθυνο για το θάνατο του Παύλου Μελά. Στα τέλη Απριλίου τέθηκε επικεφαλής ολιγάριθμου σώματος, το οποίο αποτέλεσε το στήριγμα των ελληνικών χωριών γύρω από τη Μπελκαμένη. Μετά το θάνατο του Καλογεράκη πιθανολογήθηκε από τις εθνικές επιτροπές και από τους συναγωνιστές του ότι του είχαν δοθεί ψευδείς ειδήσεις για την τύχη επτά εξαφανισθέντων Λεχοβιτών και για τη διέλευση από την περιοχή του κοιτατζή Μήτα Γκόγκου⁷, με απώτερο στόχο την προδοσία του σώματος στον τουρκικό στρατό, τον αιφνιδιασμό και τη διάλυσή του⁸. Η διάλυση της ελληνικής ανταρτικής ομάδας υπήρξε σοβαρό πλήγμα για τους Πατριαρχικούς της περιοχής, την περίοδο μάλιστα που η ελληνική δράση παρουσίαζε ύφεση, καθώς οι αντάρτες επέστρεφαν στην Ελλάδα είτε καταπονημένοι, είτε λόγω της έναρξης των αγροτικών εργασιών. Ο Βάρδας αναφέρει στο ημερολόγιο του σχετικά με το θάνατο του Κρητικού: «Λαμβάνω επιστολάς δι' ων μοι αναγγέλεται ο θάνατος του λαμπρού και αγαθού παλληκαριού, του οπλαρχηγού Ιωάννη Καλογεράκη μετά 3 οπαδών του. Ο θάνατος αυτών με ελύπησε μεγάλως ου μόνον δια την απώλειαν 4 καλών παλληκαριών αλλά και διότι επέρχεται η διάλυσις ενός μικρού, αλλά εκλεκτού σώματος, όπερ εις την παρούσαν στιγμήν ήτο μέγιστος παράγων»⁹.

Από το σάκο του Καλογεράκη κατασχέθηκε το ημερολόγιό του. Η τήρηση ημερολογίων, στα οποία αναφέρονταν με λεπτομέρειες η ιδιότητα και τα ονόματα των Ελλήνων ανταρτών, καθώς επίσης και η διαφύλαξη της αλληλογραφίας μεταξύ των καπεταναίων και των εθνικών κέντρων δεν ήταν σπάνια την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα. Το γεγονός ότι στη Δυτική Μακε-

(1966), σσ. 11-14 και Αν. Τσόντου, «Η ζωή και η δράση του καπετάν Βάρδα», *Μακεδονική Ζωή*, 19/223 (1984), σσ. 36-37. Βλ. επίσης Γ. Μόδη, *Ο Μακεδονικός Αγών και η νεότερη μακεδονική ιστορία*, (1967) σσ. 275-276.

6. Χοτζίδη, *ό.π.*, σ. 92.

7. Γεωργίου Δικάνημου Μακρή, *Ο Μακεδονικός Αγών. Απομνημονεύματα* (Θεσσαλονίκη, 1989), σ. 95. Βλ. επίσης Πετσιβα, *ό.π.*

8. Γενικά Αρχεία του Κράτους (στο εξής Γ.Α.Κ.), Αρχείο Γεωργίου Τσόντου-Βάρδα, «Ημερολόγιο», φάκ. 17, φ. 24, 24 Ιουνίου 1905.

9. Γ.Α.Κ., Αρχείο Βάρδα, «Ημερολόγιο», φάκ. 17, φ. 24, 24 Ιουνίου 1905.

δονία οι αντάρτες αποστέλλονταν από το Μακεδονικό Κομιτάτο, πρόεδρος του οποίου ήταν ο εκδότης της εφημερίδας «Εμπρός» Δημήτριος Καλαποθάκης, δημιουργούσε εξαρτήσεις αρκετών αγωνιστών από οικονομικά εκδοτικά συμφέροντα. Τα ημερολόγια ή και οι απλές διηγήσεις των αγωνιστών είτε επιδίδονταν προσωπικά στον Καλαποθάκη, είτε αποστέλλονταν σ' αυτόν διαμέσου συναγωνιστών που επέστρεφαν στην Αθήνα και κατόπιν εκδίδονταν σε συνέχειες στο «Εμπρός», ενισχύοντας την οικονομική δύναμη, αλλά κυρίως την πολιτική επιρροή του Καλαποθάκη και του κύκλου του. Το φαινόμενο της τήρησης ημερολογίων πήρε μεγάλες διαστάσεις, σε βαθμό που ο Πρόξενος του Μοναστηρίου να διαμαρτύρεται στο Υπουργείο Εξωτερικών και να κατηγορεί το Μακεδονικό Κομιτάτο για εκμετάλλευση του εθνικού σκοπού. Για τον λόγο αυτόν, το Κέντρο Μοναστηρίου συνόδευε τις επιστολές του προς τις εθνικές επιτροπές και τους οπλαρχηγούς με επίσημη σφραγίδα, στην οποία αναγραφόταν με κεφαλαία: «Απαγορεύεται αυστηρώς η τήρησης ημερολογίου. Καταστρέψατε την παρούσαν μετά την ανάγνωσι». Το γεγονός ότι πληθώρα τέτοιων επιστολών βρίσκεται σήμερα στα προσωπικά αρχεία οπλαρχηγών και επιτρόπων αποδεικνύει την απήχηση που είχαν στους αγωνιστές οι αυστηρές διαταγές του Προξενείου.

Ο Ιωάννης Καλογεράκης κρατούσε ημερολόγιο από τις 12 Αυγούστου 1904, από την πρώτη δηλαδή ημέρα που συνάντησε τον Καούδη στον Βόλο και εντάχθηκε στο σώμα του¹⁰. Η τήρηση ημερολογίου ίσως να οφείλεται σε υποδείξεις του Καλαποθάκη, ο οποίος, άλλωστε, τον έστειλε στον Βόλο. Το πρώτο μέρος του ημερολογίου (Αύγουστος 1904-Ιανουάριος 1905) είχε δοθεί από τον Καλογεράκη στον Παπά Δράκο Χρυσομαλλίδη¹¹ με σκοπό να παραδοθεί στο Μακεδονικό Κομιτάτο. Ο σύγχρονος με τα γεγονότα δημοσιογράφος και συνεργάτης του «Εμπρός» Σταμάτιος Ράπτης, ο οποίος αντλεί πληροφορίες από τα άρθρα της εφημερίδας, δεν αναφέρεται στο ημερολόγιο αυτό, παρότι περιέχονται στο έργο του αποσπάσματα των ημερολογίων συναγωνιστών του Καλογεράκη για επιχειρήσεις, στις οποίες συμμετείχε και μάλιστα διέτρεψε για το ήθος του ο Κρητικός αντάρτης¹². Ίσως αυτό να σημαί-

10. Γούναρη, ό.π., σ. 19.

11. Πρόκειται για τον Χρυσόστομο Γ. Χρυσομαλλίδη (Ηράκλεια Α. Θράκης, 1872-1949). Υπήρξε μαθητής του Γερμανού Καραβαγγέλη στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Έλαβε μέρος στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα έδρασε στη Δυτική Μακεδονία με το ψευδώνυμο Αλέξανδρος Παπαδράκος. Περικλή Παπαχριστοδούλου, *Ο Οικονόμος Χρυσόστομος Χρυσομαλλίδης «Ο Παπαδράκος»*, Εταιρεία Θρακικών Μελετών, Αρχείο του Θρακικού και Λαογραφικού Θησαυρού, τ. 25, (1960), σσ. 261-266 και Ι. Α. Βερνάδου, *Ο «Παπαδράκος», Πανόραμα*, τεύχ. 85, Κάιρο, Ιανουάριος 1935.

12. Βασίλη Κ. Γούναρη, «Ο Μακεδονικός Αγώνας στην ελληνική ιστοριογραφία (1904-1984)», *Πρακτικά του Συνεδρίου Το Μακεδονικό Ζήτημα: Όψεις και ιστορική εξέλιξη* (Ι.Μ.Χ.Α., Νοέμβριος 1994), υπό έκδοση.

νει είτε ότι ο Παπά Δράκος δεν παρέδωσε τελικά το ημερολόγιο στον Καλαποθάκη, είτε ότι ο δεύτερος δεν προέβη στη δημοσίευση του ημερολογίου, το λιτό ύφος του οποίου δεν προσέφερε τέρψη στον αναγνώστη, όπως τα άλλα ημερολόγια που κατά καιρούς είχαν δημοσιευτεί στην εφημερίδα. Το δεύτερο μέρος του ημερολογίου, το οποίο και κατασχέθηκε από τις τουρκικές αρχές, καλύπτει τη χρονική περίοδο από το Φεβρουάριο έως τον Ιούνιο του 1905, κατά τη διάρκεια της οποίας ο ελληνικός αγώνας βρισκόταν στο αποκορύφωμα. Το ημερολόγιο παραδόθηκε στο ρωσικό προξενείο, πιθανώς από Τούρκους αξιωματούχους, προκειμένου να χρησιμεύσει ως αποδεικτικό στοιχείο της ενοχής των Ελλήνων εξαιτίας της συμμετοχής τους σε επαναστατικές ενέργειες στη Μακεδονία. Η σκοπιμότητα αυτή εντασσόταν στο πλαίσιο της επιβολής της τάξης σύμφωνα με τις μεταρρυθμίσεις του Mürsteg, και για τον λόγο αυτόν, άλλωστε, παραδόθηκε στους Ρώσους, οι οποίοι μαζί με τους Αυστριακούς ήταν υπεύθυνοι για την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων. Το ημερολόγιο έχει μεταφραστεί στα γαλλικά, τη διπλωματική γλώσσα της εποχής, πιθανότατα από υπάλληλο του Ρωσικού Προξενείου, ο οποίος γνώριζε τα ελληνικά και τα τουρκικά, με σκοπό να διαβαστεί από τον Ρώσο πρόξενο, ο οποίος με τη σειρά του θα έδινε αναφορά στην κυβέρνησή του. Είναι χαρακτηριστικό ότι λείπουν από το ημερολόγιο οι μήνες Μάιος και Ιούνιος. Στην τελευταία σελίδα της γαλλικής μετάφρασης του ημερολογίου αναγράφεται «La suite ne vous a pu être communiquée par H.R.». Προφανώς πρόκειται για τα αρχικά του Τούρκου αξιωματούχου που παρείχε τις πληροφορίες στο Ρωσικό Προξενείο.

Το κείμενο που δημοσιεύεται είναι το πρωτότυπο ιδιόχειρο ημερολόγιο του Κρητικού, που εντοπίστηκε σε φάκελο των ρωσικών αρχείων, μέρος των οποίων βρίσκεται κατατεθειμένο στο Ερευνητικό Κέντρο του Μουσείου του Μακεδονικού Αγώνα. Η χρήση των ημερολογίων ως ιστορικών πηγών για το Μακεδονικό Αγώνα, όπως άλλωστε έχει γραφεί, από τον Αθανάσιο Καραθανάση¹³, και τον Βασίλη Γούναρη¹⁴ σε σχέση με τα απομνημονεύματα είναι ανεπαρκής, όσον αφορά τις πληροφορίες και την ανάλυση των γεγονότων. Πάντως, η άμεση καταγραφή όχι μόνον των γεγονότων αλλά και των σκέψεων του συγγραφέα προσδίδει ένα μεγάλο βαθμό αντικειμενικότητας και απομακρύνει τον αναγνώστη από τον συχνά ακραίο υποκειμενισμό που υπάρχει στα απομνημονεύματα, όπου ο αγωνιστής προσπαθεί πια να εξιλεωθεί για τυχόν άστοχες πράξεις του, να αποποιηθεί τυχόν ευθύνες του ή να απο-

13. Αθ. Ε. Καραθανάση, «Τα Απομνημονεύματα του Μακεδονικού Αγώνα. Μία πρώτη προέγγραφή και καταγραφή», *Ο Μακεδονικός Αγώνας. Συμπόσιο* (Θεσσαλονίκη, 1987), σσ. 133-144.

14. Γούναρη, *Ευθύμη Κασοίδη. Φθινόπωρο του 1904 στη Μακεδονία*, σ. 10.

τυπώσει στο χαρτί κάποιες πικρίες του. Η απλή καταγραφή γεγονότων, συχνά ασήμαντων, είναι πρακτική που υιοθετείται και στο ημερολόγιο του Καλογεράκη.

Στην εκδεδομένη του μορφή το κείμενο έχει υποστεί διορθώσεις κυρίως στη στίξη. Η ορθογραφία έχει διατηρηθεί με μοναδική παρέμβαση στα ανθρωπωνύμια και τα τοπωνύμια, στα οποία το αρχικό γράμμα έχει γραφεί με κεφαλαίο. Επιχειρήθηκε να γίνουν όσο το δυνατόν λιγότερες παρεμβάσεις στο κείμενο, ώστε να καταστεί εύκολα αναγνώσιμο, χωρίς να αλλοιωθεί το ύφος του.

Το κείμενο του ημερολογίου δεν έχει φιλολογικές αξιώσεις. Πρόκειται για απλή σχεδόν τηλεγραφική καταγραφή γεγονότων. Εντούτοις, αποκτά αξία περισσότερο για όσα δεν αναφέρει. Συγγραφέας του ημερολογίου δεν είναι κάποιος ιδεολόγος αξιωματικός, η παιδεία και τα οράματα του οποίου έρχονται σε αντίθεση με τη σκληρή πραγματικότητα της Δυτικής Μακεδονίας. Δεν πρόκειται επίσης για τις σκέψεις ενός αρχηγού σώματος, ο οποίος εκ των πραγμάτων βρίσκεται σε ανταγωνιστικές σχέσεις με τους άλλους καπεταναίους. Οι παραπάνω λόγοι διαμόρφωσαν το ύφος του ημερολογίου. Δεν καταγράφονται κακεντρέχειες, κρίσεις για τις διαταγές των αρχηγών, ούτε συζητήσεις που έγιναν πριν και μετά από αποφασιστικές μάχες. Δεν αναφέρεται π.χ. η λογομαχία του Βάρδα με τον Καούδη, σχετικά με το δρόμο τον οποίο θα έπρεπε να ακολουθήσουν τα σώματα κατά την επιστροφή τους από τη Βασιλειάδα. Αξιοθαύμαστη είναι επίσης η απουσία κάθε προσπάθειας προσωπικής προβολής, παρότι ο Καλογεράκης σε όλες τις επιχειρήσεις, ακόμη και στις πιο αιματηρές, όπως π.χ. στην επίθεση των Ελλήνων στο Σκλήθρο το 1904 ή στη Βασιλειάδα το 1905, αναδείχθηκε για την πρωτοφανή ανδρεία του, προσπαθώντας να σώσει τον άμαχο πληθυσμό. Αποκαλυπτική είναι η αναφορά του Ράπτη στα γεγονότα της Βασιλειάδας: «Και όμως, υπήρχε μετά των εκδικητών εις, ο οποίος την τρομεράν εκείνην ημέραν, έπραξε το αντίθετον αφ' ό,τι πάντες οι άλλοι. Έτρεχε πανταχού και εφώναζεν εις πάντας σχεδόν ικετευτικώς. 'Μη, μωρέ παιδιά, τους κακόμοιρους, χαρίσετε μου τους εμένα...'»¹⁵.

Ο ίδιος ο Καλογεράκης αρκείται στην καταγραφή των γεγονότων χωρίς να επιχειρεί να εξωραΐσει ούτε την ελληνική επίθεση στη Βασιλειάδα, ούτε τη δολοφονία από τον Παπά Δράκο του Αριστεΐδη Μαργαρίτη¹⁶, η οποία μά-

15. Ράπτη, ό.π., τ. 1ος, σ. 1001.

16. Πρόκειται για τον Αριστεΐδη Μαργαρίτη από την Καστοριά. Πριν την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα εργαζόταν ως δερματέμπορος στη Λάρισα. Μετά την επανάσταση του Ίλιντεν (1903), ήταν ο πρώτος Μακεδόνας επικεφαλής σώματος που αποτελούνταν από Έλληνες της Μακεδονίας. Πρωταρχικό του μέλημα ήταν η συνεννόηση με τους βοεβόδες για προσχώρησή τους στην ελληνική παράταξη. Αρχικά επιχείρησε να προσεγγίσει τον Κωνσταντόφ, τον οποίο και γνώριζε προσωπικά από τον καιρό που ο Κωνσταντόφ εργαζόταν ως κεραμοποιός στη Λάρισα. Απομνημονεύματα καπετάν Φιλώτα-Ανθυπιάρχου Φιλολάου Πηχεών, σ. 55.

λιστα δίχασε το ελληνικό στρατόπεδο και μείωσε τα ερείσματα των ελληνικών σωμάτων στους ντόπιους πληθυσμούς. Εντούτοις, το λιτό και αρχικά ψυχρό ύφος του, συγκινεί τον αναγνώστη σε ορισμένα σημεία, όταν του αποκαλύπτει τον φόβο του πολεμιστή για το κρύο. Πρόκειται για φόβο του ανθρώπου απέναντι στη φύση. Ο σκληραγωγημένος αντάρτης με αποπλιστική ειλικρίνεια ομολογεί το φόβο του ίδιου και των συντρόφων του για τον παγωμένο χειμώνα του 1904-1905. Πρόκειται για τις στιγμές που ο πολεμιστής δεν μπορεί να δράσει και η ανθρώπινη ζωή φαντάζει τότε βασανιστικά σημαντική μα και ευάλωτη.

Ενδέχεται ο Καλογεράκης να επέλεγε τις πληροφορίες που κατέγραφε για τους εξής λόγους. Το ημερολόγιο θα παραδιδόταν στον Καλαποθάκη, ο οποίος θα προέβαινε στη δημοσίευσή του. Οι πικάντικες λεπτομέρειες αναμφίβολα θα αύξαιναν τις πωλήσεις του «Εμπρός», θα μείωναν όμως την πίστη του κοινού στον εθνικό σκοπό, εκθέτοντας παράλληλα τους συναγωνιστές του. Υπήρχε επίσης ο κίνδυνος να περιέλθει το ημερολόγιο σε εχθρούς, όπως άλλωστε συνέβη, γεγονός που έκανε καταστροφική την καταγραφή διενέξεων στο ελληνικό στρατόπεδο και τη λεπτομερή αναφορά στις επιχειρήσεις που έγιναν. Για τον λόγο αυτόν, εξάλλου, στο ημερολόγιο αποκρύπτεται η ταυτότητα των Ελλήνων αξιωματικών, και υπάρχει μέριμνα για την ανωνυμία των Μακεδόνων κατοίκων που προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στον Αγώνα. Τέλος, ο Καλογεράκης, όπως και οι άλλοι αγωνιστές κρατούσαν ημερολόγια και σημειώσεις με σκοπό τη συγγραφή ιστορίας του Μακεδονικού Αγώνα. Θα ήταν αφύσικο για τον Κρητικό πολεμιστή να μην επιθυμεί τον εξωραϊσμό του σκληρού παρελθόντος προκειμένου να εμπνεύσει τη νέα γενιά με τα κατορθώματα των προγόνων της και να την προστατεύσει από την πικρία που συχνά προκαλεί η πραγματικότητα.

Ο Καλογεράκης κρατούσε πάντα τις ισορροπίες στο σώμα που υπηρετούσε. Την εποχή που οι συναγωνιστές του, δημοσιοποιώντας παράλληλα με τα κατορθώματά τους και τις κακεντρέχειές τους, μιλούσαν για την Ιστορία, ο Καλογεράκης άφησε την Ιστορία να μιλήσει γι' αυτόν.

Συνέχεια από 12 Αυγούστου 1904¹

Ημερολόγιον

Του 1905 1 Φεβρουαρίου

Ιωάννου Παν. Καλογεράκη

Μακεδονίας

Νομού Μοναστηρίου

Εν Σοσίνα Συνέχεια του προηγουμένου ημερολογίου

από Αυγούστου 15 1904

1 Φεβρουάριος έτος 1905

Τρίτη. Είμεθα εις Κοστοράτσι και εχιόνιζε και ήλθε ο αρχηγός² και μας πλήρωσε τους μισθούς και ανεγνώρισε τον Θεόδωρον Κοσκούλον ως οπλαρχηγόν των Λακκιωτών και του έδωσε γραπτόν διορισμόν ως είχομεν συνηνοηθή προ πέντε ημερών εις Βογατσικό με τον Θεόδωρον και τους λοιπούς της συμμορίας Ε. Νικολαΐδην, Ελ. Μπιλαλής³, Ι. Δασκαλά⁴, Ι.Π. Καλ., και άρχισε νέα συμμοριάν. Εγώ χωρισθηκα του Ευθ. Κασούδη οι δε λοιποί από τον Βάρδα.

2. [Τετάρτη] Είμεθα εις Κοστορέτσι και ήτο εκεί ο ιερεύς Χρησόστομος των σωμάτων και ελειτούργησε και επήγαμεν όλοι, όσοι ήμεθα εις την εκκλησιάν και ξεφώνησε λόγον υπέρ της ορθοδοξίας. Μετά την λειτουργίαν έφυγεν διά το Βογατσικό, όπου ήτο αρχηγός ο Βάρδας διά να υπάγη εις Αθήνας να φέρει εις γνώσιν του κομιτάτου προφορικώς πώς έχουν τα πράγματα και του έδωσα την συνέχειαν του ημερολογίου από τον Αύγουστον, όπου έφυγεν ο Καραβήτης⁵ και Γ. Νικόδημος⁶ διά να

1. Αναφέρεται στο πρώτο μέρος του ημερολογίου, το οποίο θα παρέδιδε ο Χρυσομαλλίδης στο Μακεδονικό Κομιτάτο.

2. Πρόκειται για τον Γεώργιο Τσόντο.

3. Ελευθέριος Μπιλαλής, από τους Λάκκους Κυθωνίας Κρήτης. Πετσιβα, ό.π., τ. 1ος, σ. 685.

4. Ο Ιωάννης Δασκαλάκης καταγόταν από τα Χανιά. Παύλου Γύπαρη, *Οι πρωτοπόροι του Μακεδονικού Αγώνος 1903-1909* (Αθήνα, 1962), σ. 91.

5. Ο Ιωάννης Καραβίτης γεννήθηκε στην Ανάπολη Χανίων το 1833. Εντάχθηκε το 1904 στο σώμα του Παύλου Μελά και αργότερα στο σώμα του Κασούδη ως γραμματέας του, έως τον Φεβρουάριο του 1905 που αναχώρησε για την Αθήνα. Τον Μάρτιο του 1905 επανήλθε στη Μακεδονία και έδρασε στην περιοχή Μοριχόβου με επιτυχία έως το 1908. Απεβίωσε στις 29 Οκτωβρίου 1949. Γ. Τζημόπουλου, «Γιάννης Καραβίτης, άλλος ένας Κρητικός στον αγώνα της λευτεριάς», *Μακεδονική Ζωή*, 17/192 (1982), σσ. 20-22 και Γ. Τζημόπουλου, «Γιώργος Μακρής και Καραβίτης στους αγώνες της Μακεδονίας», *Μακεδονική Ζωή*, 1/18 (1983), σσ. 31-34. Βλ. επίσης Μόδη, ό.π., σ. 286.

6. Πρόκειται για τον Γεώργιο Δικώνυμο Μακρή. Γεννήθηκε το 1877 στην Καλικράτη Σφακιών Κρήτης. Εισήλθε για πρώτη φορά στη Μακεδονία το Μάιο του 1903. Το Μάρτιο του 1904

φέρουν νέα σώματα, ως και ο Ρούβας⁷ κατήλθε από Λέχοβο διά μέσα να φύγη. Το βράδυ εφύγαμεν διά την Λέσνιτσαν⁸, όπου ήτο εκεί ο επίτροπος⁹ και τον χαιρετίσαμεν. Μετά μίαν ώραν έφθασεν ο Ρούβας από Λέχοβον με εξ παιδιά, όπου τους βαστούσαμε τους μισθούς 64 λίρας από τον αρχηγόν. Του εδώσαμεν 20. Τας λοιπάς εβάσταξε διά τους άλλους εις Λέχοβον και μας προσκολήθη εις την συμμορίαν ο Γεν. Δημητράκης¹⁰.

3. [Πέμπτη] Εξυπνήσαμεν και είχε φύγη ο Ρούβας¹¹ διά Βογατσκό να συνονηθή με τον αρχηγόν και να μας στείλει γράμμα με τον Μαργαρίτη εις Λέχοβον, διότι ήθελε να υπάγωμεν ν' αναπληρώσωμεν τας θέσεις Ρουβάν και Αριστειδη¹².
4. [Παρασκευή] Επεριμείναμεν να έλθη απάντησις από τον αρχηγόν να φύγωμεν, αλλά δεν ήλθε. Και εις τας 10 της νυκτός ήλθε ο Καούδης με 8 παιδιά από Κοστοράτσι και μας λέγει ότι ειδοποιήθη το βράδυ, ότι φυλακόμενα παιδιά θα τα στείλουν εις Βιτώλια και θα τα περάσουν από Κλεισούραν τον δρόμον και να υπάγωμεν, αλλά δεν ήτο εύκολον, διότι ήτο πολύ χιόνι και Βουλγαρικά χωρία από την Κλεισούραν και κάτω και προς την Κλεισούραν δεν προφθάναμεν και δι' αυτό δεν επήγαμεν. Και ήλθε απάντησις και το βράδυ ήλθε ο Μιχαήλ Τσούτος εις Λόσνιτζα, και ήτο φιλονεικούμενο ένα πιστόλι και έπειτα το πήραμε βία αλλά δεν το επέτuxe δι' αντίστασιν μας.
5. [Σάββατο] Εξυπνήσαμεν. Καλός καιρός, αλλά πολλά χιόνια. Και εστείλαμεν επιστολήν εις Ρούβαν να μας απαντήση και μας έγραφε να βαστάξωμεν τον Δούκην¹³, και τον Ηλίαν¹⁴ εις την συμμορίαν μας και μίαν

συνόδευσε την αποστολή των τεσσάρων αξιωματικών στη Μακεδονία. Το 1905 διορίστηκε αρχηγός της περιοχής Περιστερίου. Γ. Τζημόπουλου, *Μακεδονική Ζωή*, 17/190 (1982), 36-38 και Μόδη, *ό.π.*, σσ. 280-288, 291-292, 294, 297, 298. Βλ. επίσης Γ. Καραβαγγέλη, *Ο Μακεδονικός Αγών. Απομνημονεύματα* (Θεσσαλονίκη, 1984), σσ. 25-26.

7. Ο Γεώργιος Κατεχάκης (1881-1939) αντικατέστησε τον Παύλο Μελά ως γενικός αρχηγός στο βιλαέτι Μοναστηρίου το 1904. Την άνοιξη του 1905 επέστρεψε στην Ελλάδα και επανήλθε στη Μακεδονία το φθινόπωρο του ίδιου έτους αντικαθιστώντας τον Κωνσταντίνο Μαζαράκη έως το 1906.

8. Γέρμας Καστοριάς.

9. Πρόκειται για τον Ζήση Δούφλια. Για την επιτροπή Γέρμα βλ. Περσεφόνης Καραμπάτη, *Κοινωνικές ανακατατάξεις στη Δυτική Μακεδονία κατά τον Μακεδονικό Αγώνα*. (Ανέκδοτη Μεταπτυχιακή Εργασία) (Θεσσαλονίκη, 1996).

10. Πρόκειται για τον οπλίτη Γεώργιο Δημητράκη από τις Κυθωνίες Χανίων.

11. Ο Κατεχάκης ασθένησε από κήλη και αποχώρησε.

12. Ο Βάρδας ανέθεσε στην ομάδα Κουκουλάκη και στους εναπομείναντες άνδρες του Κατεχάκη τη φρούρηση του Λεχόβου. Παντελή Οικονόμου, *Το Λέχοβο στην ιστορική του πορεία* (Θεσσαλονίκη, 1976), σ. 80.

13. Πρόκειται για τον Δούκα Γεωργίου ή Γαΐτατζή (Σέρρες 1879-Παρίσι 1938).

14. Καταγόταν από το Φλάμπουρο Φλωρίνης.

επιστολήν διά τον δάσκαλον και αναχωρήσαμεν ώρα 12 διά Λέχοβον. Μας περιμένη οδηγός διά Κλεισούρα, και περάσαμεν και φθάσαμεν εις Λέχοβον 7 και ανταμώνσαμεν τον Αριστείδην και του δώσαμεν τους μισθούς 22 λίρ. τουρκ.

6. [Κυριακή] Εις Λέχοβον. Και ήλθε στρατός και ερώτησε εάν έχη αντάρτας. Εδήλωσε ότι δεν έχουν. Το βράδυ έφυγε ο Μαργαρίτης, ως του έγγραψε ο αρχηγός, και έμεινε ο Δούκης.
7. [Δευτέρα] Εξυπνήσαμεν και είμεθα οριστικώς διά τον Λέχοβον και έμεινε η συμμοριάν μας φρουρός του Λεχόβου και ήτο πολύ χιόνι και απήλησαν οι Βούλγαροι ότι θα κάψουν τον Λέχοβον.
8. [Τρίτη] Εξυπνήσαμεν. Καλός καιρός. Και ήλθε στρατός από Κλεισούρα διά να συνδράμη τους Στρεμπενότας να υπάγουν εις Στρέμπενον¹⁵ και πάρουν γέννημαν, όπου τους έχουν διώξει οι κομίτιδες¹⁶, και έκαψαν τα σπίτια των, όσοι υπεστήριζαν τον ελληνικόν, και το μεσημέρη αφού ήλθον εις Λέχοβον τους πήρε ο Μουχτάρης Πέτρος¹⁷ και πήγε μαζί και οι Στρεμπενιόταις και ο στρατός. Και πήρανε του παπά την σύζυγον και την μητέρα και ένα παιδάκι αβάπτιστο και τους έφερον εις Λέχοβον, διότι απηλούσαν οι κομίτιτες ότι διά της βίας θα το βαπτίσουν εις το σχίσμαν. Άμα ήλθον εις Λέχοβον το βράδυ το βάπτισε ο Θεόδ. Κούκουλος και το όνομα του Ελεύθερος και την βάπτισιν παρευρεθήκαμεν 10 άνδρες εις εκκλησιάν οπλισμένοι.
9. [Τετάρτη] Εις Λέχοβον. Και ήλθε αγγελιοφόρος Κλεισούρας και μας λέγει ότι έρχεται ο Ευθύμιος με την συμμοριάν του και έφθασε εις τας 2 της νυκτός. Άμα ξημέρωσε πήγε ο Θεόδωρος και ερωτά τον Ευθύμιον τα νεότερα και του λέγει ότι ήλθε εις τον σκοπόν, ότι θα περάσουν 25 φανατικοί Βούλγαροι με ειδοποίησαν εκ Καστορίας. Έβγαλαν διαβατήρια και να τους καρτερεύσωμεν εις το δρόμον να τους φονεύσωμεν, αλλά ήτο ημέρα και εις το μέρος αυτό ήσαν κηρυγοί Τούρκοι και δεν ήτο εύκολον να πιασθούν εις το μέρος, όπου ηθέλαμεν και πέρασαν χωρίς να βλαφθούν.
10. [Πέμπτη] Έβροχεν διότι πριν 1 ημέραις είχε νοτίση ο καιρός και έλιοναν τα χιόνια, όπου δεν ήμπορούσαμεν να κινηθώμεν προ 2 μηνός και εβάπτισε ο Ευθύμιος και άλλο παδίον του Ζήσο Τιμάλνου.

15. Ασπρόγεια Φλωρίνης.

16. Η πυρπόληση οικιών των Ασπρογείων έγινε από τα σώματα του Πάντο Σίσκοφ από το Ξινό Νερό, και του Νικόλα Μαντζούφα από τα Ασπρόγεια. Στη συνέχεια οι κομιτατζήδες διόρισαν φρουρά 25 ανδρών. Ράπτη, *ό.π.*, τ. 1ος, σ. 809 και Οικονόμου, *ό.π.*, σ. 81.

17. Πρόκειται για τον υποδηματοποιό Πέτρο Γκοσιόπουλο (Λέχοβο 1879-Θεσσαλονίκη 1972). Υπήρξε μέλος της τοπικής εθνικής επιτροπής και διατέλεσε επανειλημμένα πρόεδρος της κοινότητας. Οικονόμου, *ό.π.*, σσ. 36, 49, 60, 156.

11. [Παρασκευή] Εξυπνήσαμεν. Καλός καιρός. Δεν είχαμεν καμμίαν είδησιν.
12. [Σάββατο] Εξυπνήσαμεν και άρχισε να χιονίση και δεν ήτο δυνατόν να κάμωμεν εργασίαν μόνον δύο Βλάχοι μας υπόσχοντο ότι θα μας βάλουν εις μίαν εκκλησίαν ελληνικήν, όπου το είχαν κατέχη οι Βούλγαροι, να φονεύσωμεν τον Βούλγαρον παπά.
13. [Κυριακή] Γλυκής καιρός, αλλά είχε χιονισμένο. Την νύκτα ελάβαμεν από τον αρχηγόν επιστολήν και μας λεγει να υπομένωμεν, έως ότου λιώσουνε τα χιόνια και ότι έφυγεν ο Ρούβας¹⁸ διά να εκθέση τα πράγματα και να βγάλουν συμμορίας διά την άνοιξιν.
14. [Δευτέρα] Εχιόνιζε εις τα υψηλά βουνά και εμάθαμεν ότι εις Νεγοβάνι εφονεύθησαν τεσσαρες και 4 πολίτες. Και ήλθε άνδρας εκ Κλεισουράς και μας υποσχέθη ότι θα έλθη την τετάρτην να υπάγωμεν εις Μπόμπιστα και να συλλάβωμεν τον Βουλγάρον Παπά. Το βράδυ έφθασε ο Πουλάκας¹⁹ και Λαμπρινός²⁰ και μας είπαν ότι εσκοτώσαν και όχι οι Βούλγαροι και μας πρόδιδον εις τους Τούρκους.
- 16²¹. [Τετάρτη] Εχιόνιζε και έλυονε το χιόνι και ήλθε ο Αδρέας²² εκ Κλεισουράς και μας λέγη ότι είπε του Αργυροπούλου διά τον παπά της Μπομπίστας και τον εμπόδισε να το κάμη.
17. [Πέμπτη] Εξυπνήσαμεν δεν είχαμεν νέας πληροφορίας. Και προσκάλεσε ο Θεόδωρος τον Παπά Οικονόμον, ότι δεν εργαζεται υπέρ του σκοπού και του εξέθεσε διά ποιόν σκοπόν ήλθον και υποσχέθη ότι θα εργαζεται εις το εξής. Εις τας 4 της ώρας ήλθε ο Ανδρέας εκ Κλεισουράς και μας λέγει ότι θα περάσουν δύο Βούλγαροι Βοηβόδες εις Ζαγορίτσανην²³ και να πιάσουν τον δρόμον και αμέσως ευγήκαμεν από Λέχοβον και ήτο εκεί και ο ταξιντάρης, αλλά δεν μας είδε. Ευγήκαμεν τον ανήφορον του Λεχόβου και ήτο πολύ χιόνι. Δεν ήτο εύκολον να περπατή-

18. Ο Κατεχάκης αναχώρησε από το Βογατισκό στις 6 Φεβρουαρίου με 15 ασθενείς. Μαζί τους πήγε και ο Καραβίτης έχοντας ως αποστολή τη στρατολογία νέων σωμάτων.

19. Πρόκειται για τον Ιωάννη Πούλακα από τον Θέρισσ Κυδωνίας Κρήτης.

20. Πρόκειται για τον Λαμπρινό Βρανά. Το 1903 στάλθηκε με τους Μακρή, Κασούδη και Πέτρο στον Καραβαγγέλη με οπλισμό. Αργότερα έγινε οπλαρχηγός και έμεινε στην Μπελκαμένη όλο τον χειμώνα του 1904-1905. Ανωνήμου, «Οι πρωτεργάται του Μακεδονικού Αγώνος. Οι Κρήτες πρόδρομοι του μεγάλου πτερυγίσματος της φυλής προς τα πεπρωμένα», *Μακεδονική Ζωή*, 1/1966, σσ. 42-44 και Κ. Ι. Μαζαράκη-Αινιάνος, *Ο Μακεδονικός Αγών. Αναμνήσεις* (Θεσσαλονίκη, 1984), σσ. 177, 263. Βλ. επίσης Καραβαγγέλη, *ό.π.*, σ. 61 και Μακρή, *ό.π.*, σ. 83.

21. Στο ημερολόγιο δεν υπάρχει καταγραφή της 15ης Φεβρουαρίου.

22. Ο Ανδρέας Παναγιωτόπουλος γεννήθηκε στην Κλεισουρά το 1882. Κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα έδρασε αρχικά ως οδηγός και κατόπιν ως οπλαρχηγός. Ανωνήμου, «Η βιογραφία και δράσις του οπλαρχηγού Ανδρέα Παναγιωτοπούλου κατά τον Μακεδονικόν Αγώνα. Σελίδες του Μακεδονικού Αγώνος», *Μακεδονικός Αγών*, έτος 1ο, Θεσσαλονίκη, 1 Δεκεμβρίου 1929.

23. Βασιλειάδα Καστοριάς.

σωμεν, διότι βουλιάζαμεν έως εις τα γόνατα. Άμα εφθάσαμεν μίαν μί-
ση ώρα χωρισθήκαμε και θα επέρνα η ώρα και δεν θα τους προφθάνα-
μεν και λέγει αμέσως ο Θεόδωρος να τρέξουν γλίγωραν να προφθά-
σουν, πριν περάσουν. Έτρεξαν 5 Ελευθ. Μπιλάλης²⁴, Γ. Κλάπας²⁵, Γ.
Χατζιδάκης, Γ. Δημητράκης, Ιλ. Νεγοβανίτης, και την στιγμήν όπου έ-
φθασαν εις αυτό το μέρος, έφθασαν και οι Βούλγαροι και οι 2 Ζαγορι-
τσιονότες και 4 άλλοι από Μπομπίσταν²⁶ και τους συνέλαβον όλους
και τους εφόνευσαν²⁷. Ήτο ένας παπάς της Μοκρένης²⁸ και έλεγε ότι
είνε εις το ελληνικόν και τους γέλασε και έφυγεν.

18. [Παρασκευή] Εξυπνήσαμεν. Καλός καιρός, αλλά έως να κάμη επιθεωρη-
σιν η Κυβέρνησις τους σκοτομένους, πέρασε αυτή η ημέρα και δεν ήλθε
στρατός εις Λέχοβον.
19. [Σάββατο] Εξυπνήσαμεν και έβρεχε πολύ. Πρωί έφθασαν 60 στρατιώται
εις Λέχοβον και είπον ότι θα ερευνήσουν το χωρίον. Αμέσως ευγήκα-
μεν έξω. Δεν μας κατάλαβαν, διότι ήτο ομίχλη και ερεύνησαν το χω-
ρίον. Δεν ανεκάλυψαν τίποτε και έφυγε ο Γιουσιμπάσης και άφισε 10
στρατιώτας να συνδράμουν τον ταχσιλντάρη να φύγη την άλλη ημέ-
ραν. Το βράδυ εγυρίσαμεν πάλιν όλοι εις Λέχοβον. Είμεθα 4 αντάρτες,
διότι εχιόνιζε όλην την ημέραν.
20. [Κυριακή] Εξυπνήσαμεν, εχιόνιζε. Και έφυγε ο ταχσιλντάρης. Το βράδυ
ήλθον 2 χωροφύλακες και εγύρευψαν έναν μάρτυραν, όπου ήτο πηγμε-
νος εις Φλώριναν δι' έναν φόνον, όπου είχε κάμη εις χωροφύλαξ
Βούλγαρος και ευγήκε κομίτης.
21. [Δευτέρα] Εξυπνήσαμεν, καλός καιρός κλπ. Εχιόνιζε. Το βράδυ μας ήλθε
είδησις ότι εις Κλεισούρα ήλθον 400 στρατιώται²⁹ και θα πατήσουν το
Λέχωβον και να φύγωμεν. Εφύγαμεν ο Θεόδωρος και Ευθύμιος³⁰. Και
εχιόνισε και μεγάλη κατάχνια και σκότος. Εις το βουνόν της Κλεισού-
ρας το χιόνι ήτο τρία μέτρα. Ούτε δρόμος εφαιίνεται ούτε Τρύκος³¹ και
έχασε ο οδηγός³² Κλεισουριότης τον δρόμον έξωθεν της Κλεισούρας.

24. Οπλίτης από Σκορδαλού Χανίων Κρήτης.

25. Καταγόταν από τον Αποκόρωνο Κρήτης. Σκοτώθηκε στον Γάβρο στις 30 Αυγούστου
1905 σε συμπλοκή με τον τουρκικό στρατό. Γ.Α.Κ., Αρχείο Βάρδα, «Ημερολόγιο», φάκ. 16, φ. 30,
30 Αυγούστου 1905. Βλ. επίσης Γύπαρη, ό.π., σ. 91.

26. Βέγγα Καστοριάς.

27. Οι αντάρτες κατάσχεσαν 15 όπλα και αρκετή ποσότητα πυρομαχικών. Οικονόμου, ό.π., σ. 80.

28. Βαρικό Φλωρίνης.

29. Την ίδια ημέρα πληροφορήθηκαν τα σώματα για τον τόπο διαμονής του βοεβόδα Κόλε.
Ράπτη, ό.π., τ. 1ος, σ. 800.

30. Ο Καλογεράκης δεν αναφέρει πως μαζί τους ήταν και ο Ιωάννης Πούλακας. Αυτ.

31. Εννοεί Τούρκο φρουρό.

32. Πιρόκειται για τον Κώστα Βλάχο. Ράπτη, ό.π., τ. 1ος, σ. 799.

Φαντάσου να χάνεσαι απ' έξω από το σπήτι σου, τι κατακλυσμός θα είναι. Αφού ήυρε πάλιν το μέρος, μας οδήγησε και περασαμεν και καταλάβαμεν το μέρος και γύρισε. Και άμα φθάσαμεν εις άλλη κορυφήν ήτο πολύ καταχνιά και χιόνια και εχάσαμεν το μέρος. Μη γνωρίζοντας πού πηγαίνομεν αντί μπροστά γυρίζωμεν οπίσω και πάλιν βλέποντες τον Τούρκον μας, δεν ηξεύραμεν τι να κάμωμεν. Φοβούμεθα μήπως πέσωμεν εις Βουλγαροχώρι ή εις την Κλεισούρα, όπου ήτο στρατός, και μείναμεν εις το χιόνι. Θα πεθάναμεν έως +³³ ύστερον ευρήκαμεν ένα ποσουλάκι μικρό και ετραβήξαμεν προς νότον, όπου έπιπτε το χωρίον και μετά 7 ώρας επέσαμεν εις την Λοσίντζην αλλά απελπισμένοι από κρύο και πάγος.

22. [Τρίτη] Είμεθα εις Λοσίντζη. Εκοιμηθήκαμεν όλην την ημέραν, διότι ήσαμεν κουρασμένοι. Το βράδη μας ήλθε είδησις ότι είνε στρατός εις Βογατσιόν και πρόκειται να έλθη εις Λόσιντζαν και να βγήτε έξω. Και ήλθε γράμμα του Θεοδώρου από τον αρχηγόν, να υπάγη με 2 παιδιά και ημείς δεν ευγήκαμεν έξω, διότι ήτο πολύ κρύο και εμείναμεν εις ένα αχυρόνα.
23. [Τετάρτη] Δύο ώρας πριν ξημερώση, ευγήκαμεν εις ένα καλύβι. Το μεσημέρη πέρασε ένας χωροφύλαξ χριστιανός και μας λέγει ότι έρχεται από το Πλάτσι³⁴ και δεν είνε στρατός και μας ήλθε γράμμα από τον Θεόδωρον να καταβούμεν εις Βογασιό και δεν είνε τίποτε. Και άλλη είδησιν ότι ο Πουλάκης έρχεται με 10 παιδιά και έχασε τον δρόμον εις την κορυφήν της Κλεισούρας και αντί να έλθη εις Λόσιντζαν πήγε εις Ποπίσα Βουλγαρικό χωρίον και ήσαν και ακόμη 5 φονευμένοι άταφοι. Και ήτο και στρατός εκεί, αλλά γύρισε και ευγήκε εις την ράχην και έμεινε έως τας 7 το πρωί εις τα χιόνια και το πρωί έστιλαν οδηγόν εις Λόσιντζαν και τον επήρα³⁵. Εις τον δρόμον εσυνάντησαν 2 Τούρκους χωροφύλακας³⁵, αλλά δεν τους έβλαψαν. Το βράδυ κατέβηκαν εις Λοσίντζα. Ημείς δε επήγαμεν εις Βογασιό.
24. [Πέμπτη] Εξυπνήσαμεν, καλός καιρός. Και εμάθαμεν ότι ο Μιχαήλ Τσότος εφόνευσε τον έναν Βούλγαρον παπά και 4 άλλους εις τα Καστανοχώρια και έκαμεν συμπλοκήν και ελαβόθη ο Βάρδας στο χέρι.
25. [Παρασκευή] Εξυπνήσαμεν και δεν είχαμεν κανένα νεότερον. Ήτο ο αρχηγός εις Βογασιόν.
26. [Σάββατο] Εις Βογασιό δεν είχαμεν νεότερον. Το βράδυ ήλθε ο αρχηγός

33. Στο εξής το σύμβολο + θα χρησιμοποιείται για να δηλώσει δυσανάγνωστη λέξη.

34. Βλάστη Κοζάνης.

35. Πρόκειται για Αλβανούς χωροφύλακες, με τους οποίους συνεννοήθηκε ο Ηλίας Νεγκοβανίτης: *ό.π.*, τ. 1ος, σ. 329.

και μας πλήρωσε τον μισθόν, το υπόλοιπον των 13 ημερών Φεβρουαρίου.

27. [Κυριακή] Ημέρα της μεγάλης απόκρουσής μας εις Βογατσικό και εμάθαμε μίαν είδησιν, ότι έκαυσαν οι Κομίτιδες τον Άγιον Νικόλαον εις το Τσουρίγλοβον³⁶. Το βράδυ εφύγαμεν διά Λοσίντζαν και ένεκα της ημέρας εμέθησε ο Δασκαλάκης και όταν ευγέναμεν έξω του Βογατσικού του λέγω «γύρισε, διότι δεν μπορείς να περιπατήσης» και εγύρισε 10 βήματα και έπειτα μας λέγη «σας έκαψα» και μας πυροβόλησε. Εμένα και τον Δούκην ολίγον έλλειψε να μας σκοτώση και πάλιν το γέμισε, αλλά πρόφθασα και τον έπιασα. Αλλά δεν τον πήραξα και εφύγαμεν διά Λόσιντζα.
28. Καθαράν Δευτέραν καθήσαμεν έως το βράδυ. Δεν είχαμεν κανένα νεώτερον και είχαν φύγη 8 διά Σέλτσα και έφεραν 29 γράδες και 2 χιλιάδες φισέκια.

Μην Μάρτιος Τρίτη

1. Μαρτίου. [Τρίτη] Εις Λόσιντζα. Και ήτο να μετρήσουν τα ζώα και ήθελε να έλθουν εις Λόσιντζαν και εις ενθύμησιν του χωριού να γυρίσουν εις το χωρίον όλοι οι μαθηταί να λέγουν ποιήματα και ύψωσαν ένα χελιδόν ξύλινο και εδόριζον αυγά.
2. [Τετάρτη] Εις Λόσιντζα και ήλθε εκ Κομοντισούβου³⁷ εις και επεσκέφθη τον αρχηγόν και του υπεσχέθη ότι θα μας εμβάση εις το Κομονίτση.
3. [Πέμπτη] Εις Λόσιντζα και έβρεχε. Και ήλθε και ένας Γεμηρσάνος και έφερε είδησιν από Καστόριαν και εσύστησε εις τον αρχηγόν ένα παιδί συγγενή του, όπου ήλθε με τον Καούδη την συμμοριάν και ήτο προτίτερον με τους κομίτιδες. Και το βράδυ έφθασε οι μετρητοί των ζώων και μας είδον δύο χωροφύλακες.
4. [Παρασκευή] Εξυπνήσαμεν 2 ώρας πριν ξημερώση και πηγέναμεν διά το Τσιρίγλοβον. Άμα εφθάσαμεν ήτο ημέρα και ως να μας είδον εφοβήθησαν και έφευγαν όλοι, άνδρες και γυναίκες, αλλά τρέξαμεν και τους προφθάσαμεν³⁸ και εγύρισαν εις το χωριό και τους είπαμεν ότι δεν τους πειράζομεν, διότι ενόμισαν ότι θα τους σκοτώσωμεν όλους³⁹. Άμα επήραν θάρρος πως δεν τους πειράζομεν, έβγανε ένας ένας και

36. Ο βοεφόδας Κόλε με κομιτατζήδες από τη Βασιλειάδα πυρπόλησαν την Ι. Μ. Αγίου Νικολάου Τσιριγλόβου και σκότωσαν ένα καλόγερο με λογχιμούς. Ράπτη, *ό.π.*, τ. 1ος, σσ. 832, 835.

37. Λιθιά Καστοριάς.

38. Ο Κλάπας, ο Καλογεράκης, ο Δούκας, ο Τακάκης και ο Μπουντουράκης σταμάτησαν τους χωρικούς στους αμπελώνες.

39. Είχε προηγηθεί η πυρπόληση της μονής από τους Βουλγάρους και οι χωρικοί βλέποντας ενόπλους θεώρησαν ότι τα γεγονότα θα επαναλαμβάνονταν.

επισκέπτοντο τον αρχηγόν και υπόσχοντο ότι είνε όλοι ελληνικόν και θα μας δέχονται εις το εξής. Και εβάπτισε ο Βασίλης Πισκομάνος εν παιδίον και τον ονόμασεν Ελεύθερον. Το βράδυ 11 ήλθε στρατός εις Κορέντσι⁴⁰, αλλά εφοβήθη να έλθη εις Τσορίγλοβο, διότι του είπον ότι είνε 200 αντάρται. Το βράδυ εφύγαμεν και επήγαμεν εις Κοστοράτσι αλλά⁴¹ 68. Ήλθε είδησις ότι εις Σλιμίτσα είνε στρατός μακρúα από Στοράτσι μίαν ώραν.

5. [Σάββατο] Εξυπνήσαμεν και ευγήκε ο αρχηγός και ο Θύμιος λιμέρι, ο δε Θεόδωρος και Πουλάκας δεν ευγήκαν. Και το μεσημέρι ήλθε είδησις, ότι και από το Τσορίγλοβο και από την Σλιμίτσα ανταμώνη ο στρατός και θα έλθη εις Κοστοράτσι και ευγήκαμεν και ημείς έξω. Το βράδυ εμείναμεν εις τα καλύβια έξω του χωρίου 1 ώραν, ο δε αρχηγός Τσόντος εγύρισε εις Κοστοράτσι.
6. [Κυριακή] Εξυπνήσαμεν και ευγήκαμεν άντυκρη εις το ρουμάνι και το μεσημέρι ήλθε είδησις ότι έρχεται στρατός από Λόνσιτσαν και κρυφθήκαμεν εις το ρουμανί. Άμα έφθασεν ο στρατός εις Κοστοράτση επολιόρησε και ηρεύνησε και εξήτα όπλα και αντάρτας και έμεινε, έως ότου ημείς επήγαμεν εις Βογάτσκον. Άμα ενύκτωσεν μας προσκάλεσαν εις μίαν χαράν και διασκεδασάμεν και ήτο εκς Καστοριάς και ενθουσιάσθησαν διά την ανταμώνσιν των αντάρτων, όπου πρώτην φοράν μας είδον και έψαλλον και αι γυναίκες και εθνικάν άσματα.
7. [Δευτέρα] Εξυπνήσαμεν 3 ώρας πριν ξημερώση και ευγήκαμεν λιμέρη εις το άνω μέρος του Βουγάτσκου, εις Καλογέρου την βρύση. Ήτο πολύ κρύο ένεκα του χιονιού και ήτο και στρατός εις Λοσνίτση και Κοστοράτσι και Βογατσκό και ημείς εις το μέσον και μετά το μεσημέρι έφυγε όλος ο στρατός και ήλθον δύο παπάδες εις το λιμέρι και χωριανοί και εβάστουν γεύμα και ολίγα φρούτα.
8. [Τρίτη] Είμεθα κατεβασμένοι εις Βογάτσκο. Μόνον ο Πουλάκης έυγε διά Λόνσιτσαν. Δεν είχαμεν άλλη είδησιν. Μόνον το βράδυ εμάθαμεν πως είνε εις Κοστοράτσι στρατός και πρόκειται να έλθη και από το Λεψίστη.
9. [Τετάρτη] Εις τας 6 της νυκτός εξυπνήσαμεν και εφύλαττομεν. Και ευγήκαμεν λιμέρι εις θέσιν Αγ. Γεώργιος και το βράδυ εγυρίσαμεν εις Βογάτσκο. Και εμάθαμεν ότι έκαυσαν οι κομίτιδες του Σλεβένου την μονήν του Αγίου Νικολάου και έσφαξαν και τον Ηγούμενον και έναν άλλον καλόγερον και εβεβήλωσαν και την εκκλησίαν⁴². Πολύ μεγάλη μονή με

40. Κορησός Καστοριάς.

41. Εννοεί «άλλοι».

42 Τη μονή πυρπόλησε η ομάδα του Μήτρου Βλάχου. Σκοτώθηκαν δύο γυναίκες που έτυχε να βρίσκονται εκεί, τρεις καλόγεροι και ο ηγούμενος. Ράπτη, ό.π., τ. 1ος, σσ. 920, 925.

30 σπίτια και επήραν του Ηγουμένου 600 λίρας.

10. [Πέμπτη] Εξυπνήσαμεν και είχαμεν είδησιν και εξητούσαμεν τρόπον καλόν διά να εκδικήσομεν διά την εκκλησίαν, αλλά ήσαν πολλά χιόνια και αν εκάμναμεν μεγάλην πράξιν δεν θα ζούσαμεν έξω.
11. [Παρασκευή] Πήγαμεν το βράδυ εις Λόσιντζαν, όπου ήτο ο αρχηγός και είχε προσκαλέση Κοσταρατσότες να διοργανώσουν σχέδιον να κάψωμεν την Ζαγοριτσάνην.
12. [Σάββατο] Είμεθα εις Λοσιντζα και άρχισε να χιονήση. Και εδυνάμονε και το παλαιόν και ένεκα της χιόνος αργοπορήσαμεν μερικάς ημέρας.
13. [Κυριακή] Ήμεθα εις Λοσιντζα και εμάθαμεν ότι έρχεται νέον σώμα⁴³ εξ 120 ανδρών και ότι εις Όστροβον, πλησίον εις ένα τσηφλήρι, επολιόρηκε ο στρατός τους κομίτιδες και έκαυσε το χωρίον και κατέστρεψε τους Κομίτιδες και μερικούς χωρικούς.
14. [Δευτέρα] Είμεθα εις Λόσιντζα και το βράδυ πήγαμεν διά τον Άγ. Δημήτριον.
15. [Τρίτη] Είμεθα εις τον Άγιον Δημήτριον και το μεσημέρι ήλθε γράμμα ότι εφόνευσαν οι κομίτιδες εις τον δρόμον Κορεσίου τον μουχτάρην και τον παπά του Ζελόβου. Επήγαιναν με συνοδίαν εις Καστοριάν και ένας σουβαρης πίσω του, εσυνόδευσε 4 Σουβαριδες εσώθησαν διά άτακτον φυγήν και ότι εφόνευσαν οι ιδικοί μας εις τον δρόμον της Πελάκας 12 Βουλγάρους, οι οποίοι πηγαινον δια το εξωτερικόν και εις το εξής θα φυλάττονται οι δρόμοι.
16. [Τετάρτη] Είμεθα εις Λοσινίτσα και εμάθαμεν ότι έκαυσαν μιαν μονήν⁴⁴ εις τα Καστανοχώρια και εφόνευσαν και τον ηγούμενον οι Κομίτιδες Άγιον Αθανάσιον. Πολύ μας στενόχωρησε.
17. [Πέμπτη] Ευγήκαμεν εις την εκκλησίαν του Αγίου Δημητρίου εις το Σισάνιον και καθήσαμεν έως το βράδυ. Και το βράδυ επήγαμεν εις το Πλάτσι και μάθαμεν ότι έρχεται εις Παλαιόκαστρον 80. Οι πρώτοι μας είπον 20.
18. [Παρασκευή] Είμεθα εις Πλάτσι. Δεν είχαμεν νεώτεραν είδησιν και μάλιστα μας είδε ένας Τούρκος κονιάρης και είπαμεν ότι ημπορεί να μας προδώση και ευγήκαμεν εις το άνω μέρος του χωρίου Μουρίκι εις την εκκλησίαν του Αγίου Παντελεήμονος. Ήσαν τρία σπήτια, αλλά ήσαν γεμάτα χιόνια έως εις το ταβάνι και άμα καθίσαμεν ήρχισε να τρέχη το

43. Πρόκειται για τους 56 άνδρες του σώματος Μάλλιου και τους 18 Κρήτες του Μακρή. Πηγιών, ό.π., σ. 7.

44. Πρόκειται για την Ι. Μ. Αγίων Αναργύρων. Ράπτη, ό.π., τ. 1ος, σ. 945. Η μονή ανεγέρθη και πρωτολειτούργησε στα 1080. Το 1905 κάηκε από τους κομιτατζήδες και στα 1942 καταστράφηκε από ακούσια πυρκαγιά που κατέληξε στη λεηλάτηση πολύτιμων θησαυρών και εγγράφων. Καραμπάτη, ό.π., σ. 105, σημ. 2.

νερό και ένεκα της υγρασίας και του κρύου + είδε και ο αρχηγός.

19. [Σάββατο] Είχαμεν λιμέρη εις τον Άγιον Παντελεήμονα και το βράδυ κατεβήκαμεν εις Άγιον Δημήτριον.
20. [Κυριακή] Είμεθα λιμέρι στον Άγιον Δημήτριον και λαβαμεν ειδήσιν ότι αυτό το βράδυ φθάνουν οι νέοι εις το Σισάνιον και άμα νύκτωσε κατεβήκαμεν. Εις Σισάνιον έμειναν οι καπετάνιοι, ημείς πήγαμεν εις Παναγίαν πλησίον του Σισανίου.
21. [Δευτέρα] Είμεθα εις την Παναγίαν και ήλθε και ο αρχηγός, αλλά δεν ήλθον αυτό το βράδυ και μας έγραψε. Ύστερον μας ήλθε γράμμα ότι είνε εις Πιπλίστα⁴⁵, πλησίον μίαν ώραν και το βράδυ θα κατέβουν, να έλθουν το βράδυ και ετοιμάσαμεν⁴⁶.
22. [Τρίτη] Ευγήκαμεν λιμέρι όλοι εις το άνω μερος της Παναγίας και ανταμωθήκαμεν και οι καπετάνοι⁴⁷ και ο αρχηγός Μάλιος κλπ. Το βράδυ κατεβήκαμεν εις Λόσιντζα 176 άνδρες.
23. [Τετάρτη] Ευγήκαμεν λιμέρη και ήλθον 5 Πλατισίτες και οπλίσθησαν 5 από Βογάτσον και 6 από Λοζίντσαν και το βράδυ⁴⁸ εκίνησαν από την Λόσιντζαν, διά να καύσωμεν την Ζαγόρτσανη. Και ήτο ο Θύμιος εις Κοστοράτσι και του έγραψα⁴⁹ να έλθη και αυτός με 10. Είχαμεν και 4 κάσες πετρέλαιον διά να καύσωμεν τα σπήτια. Εφθάσαμεν εις το άνω μέρος του Κομοντισόβου και εμείναμεν εις το ρουμάνι.
24. [Πέμπτη] Είχομεν λιμέρι εις το άνω μέρος του ρουμανίου και ήλθον ξυλάδες διά να φορτώσουν ξύλα και τους κρατήσαμεν έως το βράδυ να μη μαρτυρίσουν. Και το βράδυ⁵⁰ κατεβήκαμεν πλησίον της Ζαγοριτσά-

45. Ο Πηχιών αναφέρει στα απομνημονεύματά του ότι στις 20 Μαρτίου στις 6 μ.μ. αναχώρησε το σώμα Μάλλιου από την Πιπλίστα. Στις 8 μ.μ. έφθασαν στο Σισάνιο, όπου διανεμήθηκαν σε διάφορα σπίτια, ενώ το σώμα Βάρδα περιέμενε στην Ι. Μ. Παναγίας. Πηχιών, *ό.π.*, σ. 19.

46. Τη νύχτα της 21ης Μαρτίου έγινε η συνάντηση Βάρδα-Μάλλιου σύμφωνα με το ημερολόγιο του Ακριβού, γραμματέα του Μάλλιου. Στεφάνου Ακριβού, «Δράσις του υπό Στεφάνου Μάλλιου ανταρτικού σώματος εν Μακεδονία», *Μακεδονικός Αγών*, έτος Α, Θεσσαλονίκη, 1 Οκτωβρίου 1929, φύλ. 6, σ. 7.

47. Ο Πηχιών υποστηρίζει ότι την 22α Μαρτίου τα σώματα έμειναν μέσα στο Γέρμα, όπου και έλαβε χώρα συνεδρίαση με τους Τσόντο, Δούκα, Μακρή, Κλείτο, Πηχιών, Γκούτα, Σκλαβούνο, όπου αποφασίσθηκε να κάψουν τη Βασιλειάδα. Στην πραγματικότητα ο Βάρδας ενημέρωνε με εύσημο τρόπο τους νεοφερμένους, αφού η απόφαση είχε ήδη ληφθεί στις 11 Μαρτίου. Πηχιών, *ό.π.*, σ. 20. Βλ. επίσης Χοτζίδη, *ό.π.*, σ. 96.

48. Ο Ακριβός αναφέρει πως η αναχώρηση των σωμάτων από το Γέρμα έγινε στις 5 μ.μ. Ακριβού, *ό.π.*, σ. 7.

49. Ο Καούδης αναφέρει πως του έστειλαν γράμμα και του έλεγαν να είναι στο μετόχι το ίδιο βράδυ. Φαίνεται όμως πως δεν θυμάται καλά, εφόσον η διαταγή, όπως ισχυρίζεται και ο Πηχιών, αφορούσε την 23η Μαρτίου. Μάλλον ο Καούδης άργησε να πάει μία ημέρα. Βλ. Πηχιών, *ό.π.*, σ. 20 και Χοτζίδη, *ό.π.*, σ. 97.

50. Τα σώματα Βάρδα- Μάλλιου έφθασαν στο μετόχι Αγίων Αναργύρων στις 7 μ.μ. Ακριβού, *ό.π.*, σ. 7.

νης μισή ώρα. Εμείναμεν εις το μετοχή των Αγίων Αναργύρων και ήλθε του Ευθύμιο η συμμορία και του Καραβίτη 28⁵¹.

25. [Παρασκευή] Εσηκωθήκαμεν 1 ώρα μετά τα μεσάνυχτα και εφθάσαμεν εις Ζαγοριτσάνη⁵² 1 ώρα πριν ξημερώση. Ο Μάλιος από το ανατολικόν μέρος⁵³ με 60 άνδρας, ο αρχηγός Βάρδας και Βαγγέλης Γαλανός προς Νότον⁵⁴ και ο Νοικοδόμος με τον Καραβίτην προς δυσμάς και Κούκουλος και Πουλάκας προς βορράν. Και είχαν μείνη καραούλι πλησίον της Κλεισούρας 15 παιδιά διά τον στρατόν⁵⁵ και ως εκάραξε ημέρα ως είχαν ειπή να πέξη την Σάλπιγγα ο Μάλιος, την έπειξε και αμέσως εισήλθομεν εις το χωρίον και αρχίσαμεν να τους μαζεύωμεν⁵⁶. Και δεν μας έκαμαν αντίστασιν⁵⁷ καμμίαν μόνον εις το νότιον μέρος 2 σπήτια⁵⁸ πυροβολούσαν βουλγαρικά, αλλά τα καύσαμε. Τους βγάλαμεν έξω από τα σπήτια και τους σκοτώναμεν και εβαζαμεν φωτιά εις τα σπητιά χωρίς να μας αντιστέκονται κανείς. Του Πουλάκου και Κουκούλου η συμμορία εφόνευσαν ίσα με 35 βουλγάρους⁵⁹. Οι δε του

51. Στις 23 Μαρτίου πληροφορήσε ο Βάρδας τον Καραβίτη, που βρισκόταν στη Μονή Αγίου Αθανασίου Εράτρου με 35 άνδρες, για την επιχείρηση στη Βασιλειάδα. Στις 3 μ.μ. αναχώρησε το σώμα Καραβίτη από το Γέρμα και έφτασε το βράδυ στο μετόχι των Αγ. Αναργύρων. Πετσίδα, *ό.π.*, σσ. 227-230.

52. Στην επιχείρηση έλαβαν μέρος επτά μεγάλες ομάδες: του Βάρδα, με οπλαρχηγό τον Αθανάσιο Σκλαβούνου, του Μάλλιου, με υπαρχηγό τον Κλείτο (Ντίμπρα) και οπλαρχηγούς τον Πηχιών και Γκούτα, του Μακρή, του Πούλακα, του Καούδη, του Δεληγιαννάκη και του Ντόγρη. Πηχιών, *ό.π.* σ. 21.

53. Ο Καούδης αναφέρει πως ο Μάλιος πήγε στο βόρειο μέρος. Χοτζίδη, *ό.π.*, σ. 97.

54. Είναι χαρακτηριστικό πως ο Καλογεράκης δεν αναφέρει την παρουσία του σώματος Καούδη, το οποίο, σύμφωνα με τα απομνημονεύματα του Καούδη, ακολουθούσε τον Βάρδα. Χοτζίδη, *ό.π.*, σ. 97.

55. Πρόκειται για 30 περίπου αντάρτες, 25 υπό τον Πάτερο και 4 άνδρες του σώματος Καούδη. Υπήρξε μια διαφορά απόψεων ανάμεσα στον Καούδη και τον Βάρδα σχετικά με τον δρόμο οπισθοχώρησης. Ο Βάρδας, παρά τις επισημάνσεις του Καούδη για την παρουσία στρατού στην Κλεισούρα, επέμεινε να γυρίσουν από τον ίδιο δρόμο, γι' αυτό και υποχρέωσε τον Καούδη να τοποθετήσει άνδρες απέναντι από την Κλεισούρα, ώστε σε ενδεχόμενη επίθεση του στρατού να δημιουργηθεί αντιπερισπασμός. Χοτζίδη, *ό.π.*, σ. 97.

56. Ο Μάλιος σε έκθεση που συνέταξε σχετικά με την επίθεση στη Βασιλειάδα αναφέρει πως μετά το σάλπισμα τέσσερις άνδρες του σώματός του πήγαν στο σπίτι του προέδρου της κοινότητας προκειμένου να ενημερωθούν για την παρουσία ή μη του βουλγαρικού σώματος υπό τον Κόλε. Ο πρόεδρος όμως αντιστάθηκε ένοπλα, με αποτέλεσμα να φονευθεί από τους Έλληνες. Οι πυροβολισμοί αυτοί υπήρξαν το σύνθημα για τη γενίκευση της ανταλλαγής πυρός. Ακριβού, *ό.π.*, σ. 7.

57. Ο Νταηλάκης ισχυρίζεται πως ο Βάρδας είχε την πρόθεση να μπει ειρηνικά στο χωριό και να εκφωνήσει μάλιστα και λόγο. Φυσικά προσπαθεί εκ των υστέρων να αμβλύνει τις εντυπώσεις. Καπετάν Λάκη Νταηλάκη, *Αναμνήσεις εκ του ιδίοχειρου ημερολογίου του*, σ. 16.

58. Πρόκειται για τα σπήτια, στα οποία κατέλυε, σύμφωνα με πληροφορίες των Ελλήνων ανταρτών, το σώμα του Βουλγάρου Κόλε ή του Κούζου. Πηχιών, *ό.π.*, σ. 20.

59. Ο Καούδης αναφέρει πως οι ομάδες Πούλακα, Κουκουλάκη και Σκουνητή είχαν κυριολεκτικά αφηνιάσει. Χοτζίδη, *ό.π.*, σ. 98.

Μάλιου τους έσυρναν αιχμαλώτους. Και άμα καταλάβαμεν όλον το χωρίον έπαιξε η σαλπίγξ να φύγωμεν, αλλά ακόμη δεν ήσαν παραδομένοι τα δύο σπήτια και πήγαμεν και τα καύσαμεν. Και εκάησαν μέσα εις το ένα τα παιδιά και η γυναίκα του, έπειτα φωνάζουν «στρατός έρχεται»⁶⁰ και αμέσως εφύγαμεν και αρχίσαμεν πόλεμον με τον στρατόν. Και ευγήκαμεν εις το άνω μέρος της Ζαγοριτσάνης και εφονεύθησαν τρεις. Εις τον κάμπον. Και άμα έβγαλε ο Μάλιος τους αιχμαλώτους εις την κορυφήν τους έδεσε και εφόνευσε⁶¹ 25 και έναν παπά⁶². Και ευγήκαμεν εις την παράνω ράχην και ήλθε και άλλος στρατός από την Κλεισούρα και μας έριχνε, αλλά του έριξε του Πουλάκα και Κουκούλου τα παιδιά. Ετράπησαν εις άτακτον φυγήν και ελαβόθη και ένας στρατιώτης. Εκαθήσαμεν έως το βράδυ εις αυτήν την ράχην και μας φέραν ψωμί από το Λίχοβο, αλλά το κρύο ήτο πολύ και απελπισθήκαμεν όλοι πως θα πεθάνωμεν έως να νυκτώση να φύγωμεν. Και κατά τας 11 της ώρας ήλθε εις Ζαγοριτσάνι 120 Στρατιώται και εγύρισαν και άλλοι οπίσω και άμα νύκτωσε εγυρίσαμεν και περάσαμεν έξωθεν της Κλεισούρας και κατεβήκαμεν εις Λοσίντζαν με το ξημέρομα, αλλά δεν εγνωρίσαμεν ακριβώς τον αριθμόν των φονευμένων βουλγάρων⁶³.

26. [Σάββατο] Είμεθα εις Λόσιντζα και ήλθε είδησις ότι συνελήφθη ο Βάγδας⁶⁴ και ότι ο Τζόβολος⁶⁵, ο οποίος είχε βιάση μίαν γυναίκα αφοπλίθη και παρεδόθη μετά εις την κυβέρνησιν ως προδότης, διά να κατα-

60. Ο τουρκικός στρατός εμφανίστηκε στις 9 π.μ. σύμφωνα με την έκθεση του Μάλιου. Ακριβού, *ό.π.*, σ. 7.

61. Ο Ηλίας Δεληγιαννάκης στο ημερολόγιό του που δημοσίευσε ο Ράπτης ισχυρίζεται πως έγινε δικαστήριο και κατόπιν δολοφονήθηκαν οι αιχμάλωτοι. Πιθανόν, όμως, προσπαθεί να δικαιολογήσει τις αγριότητες που συνέβησαν. Ράπτης, *ό.π.*, τ. 1ος, σ. 1022.

62. Πρόκειται για τον ιερέα της Βασιλειάδας Παπαστέφανο, ο οποίος ήταν αιχμάλωτος του Κλάπα και ο οποίος δολοφονήθηκε από τον Κουκουλάκη εν αγνοία του Κλάπα. Οικονόμου, *ό.π.*, σ. 85.

63. Σύμφωνα με πληροφορίες που έλαβε ο Γάλλος πρόξενος, 15 σπήτια καταστράφηκαν και 80 χωρικοί δολοφονήθηκαν. Ο Γάλλος πρόξενος όμως σημειώνει σε επιστολή του πως η πραγματικότητα θα έπρεπε να ήταν λιγότερο ζοφερή. Οι νεκροί όπως φαίνεται από κατάλογο θυμάτων που περιήλθε στο αγγλικό προξενείο, ανέρχονταν στους 60. A.M.A.E./Nouvelle Serie, vol. 44, Gauthier προς Constans, Μοναστήρι, 9 Απριλίου 1905, αρ. πρωτ. 8. Steeg προς Υπουργείο Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 13 Απριλίου 1905, αρ. πρωτ. 14. Allize προς Delcasse, Σόφια, 19 Απριλίου 1905, αρ. πρωτ. 37. Public Record Office, FO 1295/2207 (1905) Κατάλογο θυμάτων της Βασιλειάδας συνημμένος σε επιστολή προς τον Άγγλο πρόξενο με παράκληση να διαβιβαστεί στον διοργανωτή της χωροφυλακής στο Μοναστήρι. Albera, 28 Μαρτίου 1905.

64. Πρόκειται για τον Κρητικό Βαρδή Κελαϊδή από τη Μαχερού Αποκορώνων, ο οποίος φυλακίστηκε για τρία έτη στο Μοναστήρι. Ημερολόγιο Μιχάλη Τσόντου, σ. 8.

65. Πρόκειται για τον Νικόλαο Τζόβολο, ο οποίος γνώριζε τα ονόματα των μυημένων στον ελληνικό αγώνα. Αυτός, μετά από διαπώμπευσή του από τους συναγωνιστές του εξαιτίας της κακής διαγωγής του, έγινε πληροφοριοδότης των Τούρκων. Ημερολόγιο Μιχάλη Τσόντου, σ. 8. Βλ. επίσης Πηχιών, *ό.π.*, σ. 25 και Ακριβού, *ό.π.*, σ. 8.

- διώκη τα ελληνικά σώματα. Το βράδυ επηγάμεν διά την Μεταμόρφωσιν⁶⁶.
27. [Κυριακή] Είμεθα εις την Μεταμόρφωσιν και οι Αλβανοί⁶⁷ εις τον Άγιον Δημήτριον και ημείς ευγίγαμεν λιμέρι εις το άνω μέρος της εκκλησίας. Το βράδυ εγυρίσαμεν την εκκλησίαν και εφύγαμεν ο αρχηγός διά Βουγατοσκο και ο Κούκουλος και Πουλάκας και Γαλιανος, Πατέρες⁶⁸ και Νοικόδημος διά το Τίριπτοβον. Ημείς φθάσαμεν εις Βουγατοσκο και εμείναμεν 28 εις Μεταμόρφωσιν πάλιν.
- 29⁶⁹. [Τρίτη] Είμεθα εις Βουγατοσκο και εκρυσβόμεθα διότι είχε στρατόν εις κίνησιν, και καθήσαμεν να περάσουν 5-6 έως ότου να ξεθυμάνη και εμάθαμεν από τινάς άνω των 80 φονευμενοι.
- 29⁷⁰. [Τετάρτη] Είμεθα εις Βογάτοσκο και μάθαμεν ότι πέρασαν 19 βούλγαροι⁷¹ διά τα ξένα και τους συνέλαβε ο Νοικόδημος και τους φόνευσε. Μάλιστα του έφυγεν και ένας και παραδόθη εις την Κυβέρνησιν και ήτο και δύο Έλληνες μαζί του. Τον έσυρναν μαζί, όπου πήγαιναν ώστε να δώσουν αυτός λόγον αληθείας αν είναι σωστά Έλληνες, ο δε άλλος όπου έφυγε, πήγε εις την Κυβέρνησιν και τους ήυρε και τους εξήτα παρά τον + Τσέκου.
31. [Πέμπτη] Είμεθα εις Βουγατοσκο και ήλθε εις Λονισιότης και μας λέγει ότι φοβούνται μήπως τους κόψωσιν οι Βούλγαροι και να υπάγουν συμμορίες. Και έφυγε ο διδάσκαλος και διδασκάλισσα και αμέσως έστειλε ο αρχηγός τον Θεόδωρον με τον Πουλάκα.
- Απριλ. 1. [Παρασκευή] Είμεθα εις Λόσνιτσα και δεν εμάθαμεν τίποτε. Και το βράδυ ήλθε και ο αρχηγός και πριν μίαν ημέραν είχαν έλθη και ο Μάλιος εις Βουγατοσκο διά να περάση εις τα Καστανοχώρια. Και είχαμεν είδησιν ότι ο Μιχαήλ Μανιάτης⁷² τους προσκάλεσε με τον Αριστείδην ένα βουλγαροχώρι να γυρίση εις το ελληνικόν και τους είχε τραπέξι και άμα έφαγαν τους ζήτησαν 20 λίρας. Και συνεδριασαν⁷³ όλοι οι αρ-

66. Εκεί συναντήθηκαν με το σώμα του Μιχάλη Τσόντου. Ημερολόγιο Μιχάλη Τσόντου, σ. 8.

67. Πρόκειται για τους άνδρες του Νταηλάκη.

68. Πάτερος Σεϊμένης.

69. Στο ημερολόγιο δεν υπάρχει η καταγραφή της 28ης Μαρτίου.

70. Λάθος του Καλογεράκη. Εννοεί 30.

71. Πρόκειται για τα επτά άτομα που συνέλαβε ο Δικώνυμος Μακρής κοντά στο Κοντισκό, ύστερα από διαταγή του Βάρδα. Ένας από τους συλληφθέντες απέδρασε και συνελλήφθηκε από τον Τούρκο δραγάτη της Σιάτιτσας. Ο Μακρής του τον πήρε και το βράδυ τουφέκισε τους αιχμαλώτους, εκτός από δύο, οι οποίοι ισχυρίζονταν ότι ήταν Έλληνες γνωστοί του Καραβαγγέλη. Μακρή, *ό.π.*, σσ. 92, 93 και Ράπτη, *ό.π.*, τ. 2ος, σ. 2288.

72. Ο Μιχάλης Ταγαρούλιας, ή Μανιάτης, όπως τον αποκαλούσαν, ήταν πρώην ληστής. Γ.Α.Κ., Αρχείο Βάρδα, «Ημερολόγιο», φάκ. 15, 5 Μαΐου 1905.

73. Στις 31 Μαρτίου έγινε συμβούλιο των αρχηγών Μάλλιου, Βάρδα, και των οπλαρχηγών Κλείτου, Πηχιών και Σκλαβούνου σχετικά με τη μελλοντική δράση των σωμάτων και τον φόνο

χηγοί και καπετάνοι και κατεδίκαναν εις θάνατον τον Μαννώλην και εις καθάίρεσιν τον Αριστείδην της καπετανίας.

Μην Απρίλιος Παρασκευή 1905

2. [Σάββατο] Ευγήκαμεν λιμέρι και ήλθον δυο από το Κορέτσι και τους έλεγε ο αρχηγός να μας βάλουν εις το Κομονίτσον και λοιπά βουλγαροχώρια και να μας ειδοποιήσουν αν έχη στρατόν εκεί να μη υπάγωμεν. Εις τας 10 ειδαμεν στρατόν και ήρχονταν εις την Λόσιντζα και ήλθον 100 στρατιώται. Έμεινε δε εις το άνω μέρος του χωριού και άμα νύκτωσε εφύγαμεν διά τον Άγιον Δημήτριον εις το Σισάνιον και εμείναμεν.
3. [Κυριακή] Εξυπνήσαμεν και ευγήκαμεν λιμέρι εις την Παναγίαν το ρουμάνι και είχαμεν λιμέρι. Το βράδυ κατέβηκαμεν εις την Παναγίαν και τα μεσάνυχτα έφθασεν ο Καλεμενόπουλος⁷⁴ με τον Ρέπελον⁷⁵ και άλλοι καπετάνοι και έσυρναν 140 άνδρας. Κρήτας ήτο 90.
4. [Δευτέρα] Εξυπνήσαμεν και ευγήκαμεν λιμέρι εις το άνω μέρος της Παναγίας και είμεθα το όλον 215 άνδρες. Το βράδυ έφυγε ο Καμενόπουλος διά την Μεταμόρφωσιν και ο Βάρδας διά το Πλάτσι. Και χωρίσθηκασι πολλοί Κρητικοί από τον Ρέπελον και μάλιστα θύμωσε πολύ, αλλά ο καθείς ήθελε να υπάγη με τους συγγενείς και συγχωρίους του. Εις την Συμμοριάν + μας ήλθον 7 παιδιά και εις τας άλλας συμμορίας προσκολληθήσαν 5.
5. [Τρίτη] Είμεθα εις Πλάτσι και γράφω όλην την ημέραν και συμπληρώνονται όλων των συμμοριών οι άνδρες. 1 Φεβρουαρίου εύρον τον Κούκουλον και του είπον να τον αναγνωρήσωμεν οπλαρχηγόν οι Λακιότες και του πρότεινε του αρχηγού και το του επέτρεψε. Λοιπόν πρώτον Κούκουλος, Π. Καλογεράκης, Εμ. Νικολούδης, Ελ. Μπελάλης, Ι. Δα-

του Τσοβόλου. Η συνεδρίαση, στην οποία αναφέρεται ο Καλογεράκης, είναι η δεύτερη εκείνης της ημέρας, η οποία έγινε μετά την αποχώρηση του Πηχιών και αφορούσε την υπόθεση Μαργαρίτη. Η δολοφονία του Μαργαρίτη είχε αποφασισθεί στην ίδια συνεδρίαση, όπου διαβάστηκε και η επιστολή του Καραβαγγέλη προς τον Κασούδη, στην οποία ο Μητροπολίτης κατηγορούσε τον Μαργαρίτη. Την επιστολή είχε στείλει στον Βάρδα ο Κασούδης. Πηχιών, *ό.π.*, σσ. 25, 56 και Χοτζίδη, *ό.π.*, σ. 94.

74. Ο Νικόστρατος Καλομενόπουλος γεννήθηκε το 1865 στη Σύρο. Υπήρξε ιδρυτής της «Εθνικής Εταιρείας» (1894), εθελοντής στην Κρητική Επανάσταση και εκπρόσωπος του Μακεδονικού Κομιτάτου στη Θεσσαλία το 1904. Το Μάρτιο του 1905 με το ψευδώνυμο Νίδας εισχώρησε στη Μακεδονία, αιχμαλωτίστηκε από τον τουρκικό στρατό και φυλακίστηκε στο Μοναστήρι, από όπου απέδρασε το Φεβρουάριο του 1906, για να επιστρέψει στην Ελλάδα το 1908. Γ. Τζημποπούλου, «Η άτυχη περιπέτεια του καπετάν Νίδα μέσα στη Δροσοπηγή», *Μακεδονική Ζωή*, 15/200 (1983), σσ. 39-41.

75. Ψευδώνυμο του ανθρωπολογαγού Χρήστου Τσολακόπουλου (1868-1923). Κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα υπήρξε υπαρχηγός του Φίλιππου Καλομενόπουλου και έδρασε στην περιοχή Μοριχόβου· Μόδη, *ό.π.*, σ. 305. Βλ. επίσης Μακρή, *ό.π.*, σσ. 93-94.

οκαλάκης και λοιποί ύστερον προσκολλήθησαν. Εις το τέλος των ονομάτων μετά το μεσημέρι εις τας 10 της ώρας ήλθε στρατός εις το Μπλάτσι και είμεθα και 106 αντάρταις μέσα. Άμα ενύκτωσε έμεινε ο στρατός εις το Πλάτσι και ημείς πριν ξημερώση ευγήκαμεν λιμέρι, αλλά εις το λιμέρι ήτο χιόνι και έβρεχε και εφύγαμεν και τραβήξαμεν διά την Λόσιντσα και το πρωί είμεθα εις Λόσιντσαν.

6. [Τετάρτη] Είμεθα εις Λόσιντσαν και ευγήκαμεν λιμέρι εις το έξω μέρος. Και το βράδυ γυρίσαμεν εις Λοσιντζαν και μάθαμεν ότι ο στρατός δεν έφυγε από το Πλάτσι και ήλθε και άλλος και έχει μεγάλην κίνησιν και να κρυφθώμεν καλά.
7. [Πέμπτη] Το πρωί ξυπνήσαμεν 3 ώρας πριν ξημερώση. Και ευγήκαμεν εις το άνω μέρος του Βογατσκού εις θέσιν Καλογέρου βρύσιν και εφάνη στρατός εις Βογατσκό και δεν ήτο στρατός, αλλά οι μαθηταί του σχολείου και εφύγαμεν δια Λόσιντζαν. Και μας αντάμωσε ο Εμ. Ποντοκίων με τον Κίμωνα Αποστολίδην. Το βράδυ πάλιν ψευδής είδησις ότι έρχεται στρατός και βγήκαμεν έξω του χωρίου και ήτο ψεύμα και γυρίσαμεν και κοιμηθήκαμεν.
8. [Παρασκευή] Ευγήκαμεν εις το έξω μέρος του χωρίου Λοσνίτσης και εκάμαμεν λιμέρι και δεν είχαμεν ευκολίαν διά φαγητόν και πεινάσαμεν. Έως ότου να έλθη το βράδυ έφυγε ο Πουλάκος δια Βογατσκόν με τον Γαλανόν και ο αρχηγός με τον Κούκουλον έμενε εις Λόσιντσαν.
9. [Σάββατο] Ευγήκαμεν 2 ώρας πριν ξημερώση εις το βουνόν του Κοστορατσιού. Και το βράδυ μας λέγουν ότι δεν θα μας δεχθούν εις το Βογατσκόν, αλλά ήτο κρύο και πήγαμεν και διά της βίας μας έβαλον μέσα, διότι ήτο πολύ στρατός εις Καστοριάν και ο Μουτσαριφής και ο Πασάς και ζήτησαν τους προκρίτους εις την Κυβέρνησιν.
10. [Κυριακή] Εξυπνήσαμεν. Ημέραν των Βαΐων και είμεθα εις Βογατσκό. Το βράδυ εφύγαμεν διά την Σέλτσα με την συμμοριάν του αρχηγού και Πουλάκα. Εφθάσαμεν εις Σέλτσα 4 της νυκτός.
11. [Δευτέρα] Εξυπνήσαμεν και ήτο Μεγάλη Δευτέρα. Εμείναμεν όλην την ημέραν. Ευρήκαμεν τον Πατέρα και Παπαδράκο, ο δε Πουλάκας έφυγε με τον Πατέρα και με τον Νικολούδη και Ευάγγελον εις το ποταμι, διά να παραλάβουν τα όπλα και να βαρέσουν μίαν συμμοριάν, οι οποίοι εφύλαττον διά να ανακαλύψουν τα όπλα. Ημείς δε εφύγαμεν το βράδυ και περάσαμεν με τον αρχηγόν εις Τριάνοβαν⁷⁶ και ευγήκαμεν εις την Μεταμόρφωσιν και ήτο πρωί.
12. [Τρίτη] Ευγήκαμεν εις το άνω μέρος της εκκλησίας λιμέρι. Και ως είχαν

76. Γλυκονέρι Καστοριάς.

γράφει εις τον αρχηγόν από Καστορίαν ότι θα έλθη εις Ιταλός διοργανωτής⁷⁷ της χωροφυλακής της Τουρκίας, ήλθε η ώρα 4 και κατέβη ο αρχηγός με τον Κούκουλον, Αθαν. Σκλαβούνον και Παπά Δράκο και εσυνενόθησαν διά το ζήτημα και έφυγε εις Καστορίαν με 4 Σουβαρίδες. Ημείς δε εφύγαμεν το βράδυ και πήγαμεν εις τον Άγιον Δημήτριον και εχάσαμεν τον δρόμον και επεριπλανόμεθα και με πολύ κόπον εφθασαμεν εις την εκκλησίαν και αναπαύθημεν.

13. [Τετάρτη] Είμεθα εις Άγιον Δημήτριον και εις τας 4 της ώρας ήλθε είδησις ότι εις την Λόσιντσαν πολεμά ο στρατός με τους αντάρτας⁷⁸ ετρέξαμεν αλλά εώς ότου να φθασωμεν⁷⁹ είχε παύση και είχαν συλλάβη έναν αντάρτη και εφόνευσαν και ένα⁸⁰ οι δε λοιποί 20 έφυγαν και στρατός ήτο 150 και αλλοι δύο στρατιώται εφονεύθησαν και ήτο εις Βογάτσκο και Κοστοράτσι εις το φεύγειν του ο Γαλιανός τράβηξε προς το Κοστοράτσι αλλά ήτο λαβομένος εις το πόδι και ο Αριστείδης εις την πλευράν και ο Χατζηδάκης εις το χέρι και ένεκα των πληγών και του ανηφόρου είχαν απελπισθή και έλεγον ότι εσώθησαν εκ του στρατού αλλά αίφνης βλέπουν μπροστά άλλον στρατόν⁸¹ και τους λέγει τεσλήμι και οχυρομένος ο στρατός οι εδικοί μου παραδόθησαν και 2 παιδιά ήσαν ολίγω οπίσω και έφυγαν και ποιο μπροσθά αλλά δύο έφυγαν και όσα ήσαν εις το μέσα παραδόθησαν ο Ευαγγελος Γαλιανός με 6 παιδιά⁸², ο δε Αριστείδης ετράβηξε προς την Κλεισούραν⁸³ και τον ίδαμεν, ο δε στρατός με 2 παιδιά επέρασε το Πλάτσι και έφθασε εις Πιπιλίσταν. Ημείς δε εμείναμεν έως το βράδυ εις Λόσιντζαν και ο στρατός έφυγε διά Πλάτσι και άλλοι εις Καστορίαν. Το βράδυ επήγαμεν εις

77. Πρόκειται για τον λοχαγό Gastoldi. Ο Ιταλός με δική του πρωτοβουλία είχε ζητήσει με επιστολή του τη συνάντηση με τον Βάρδα, στην οποία τον ενημέρωσε ότι οι Τούρκοι τον έχουν επικηρύξει. ΚΥ/ΑΥΕ/ΑΑΚ/Β Πρωξενείο Θεσσαλονίκης 1905, Κορομηλάς προς Υπουργείο Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 27 Απριλίου 1905, αρ. εμπ. πρωτ. 282. Βλ. επίσης Ράπτη, *ό.π.*, τ. 1ος, σσ. 1160-1165. Σύμφωνα με τις μεταρρυθμίσεις του Mürsteg, η Μακεδονία χωρίσθηκε σε πέντε ζώνες επιτήρησης. Το σαντζάκι Μοναστηρίου με τον καζά Καστοριάς –εκτός του καζά Αχρίδος– ανετέθη στην ιταλική αποστολή. Για τις μεταρρυθμίσεις και τη Διεθνή Χωροφυλακή βλ. Καλ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, «Ο Ελληνισμός της Μακεδονίας και η Διεθνή Χωροφυλακή ως έκφραση της πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων (1903-1908)», *Ο Μακεδονικός Αγώνας. Συμπόσιο* (Θεσσαλονίκη, 1987), σσ. 95-111.

78. Πρόκειται για τη μάχη στο Κουρί, θέση βόρεια του Γέρμα.

79. Αναφέρεται στα σώματα Βάρδα και Κουκουλάκη. Ράπτη, *ό.π.*, τ. 1ος, σ. 1158.

80. Πρόκειται για τον Κώστα Βλάχο από την Κοζάνη. Ράπτη, *ό.π.*, τ. 1ος, σ. 243.

81. Επικεφαλής ήταν ο αξιωματικός της χωροφυλακής Καμπέρ εφέντης. Ράπτη, *ό.π.*, σ. 1157.

82. Από τους συλληφθέντες ήταν ο Αρ. Θεοφανόπουλος, Γ. Χατζηδάκης, Ι. Σεϊμένης, Μαν. Λαδιανός, Κώστα Κλειδή, *Με τη λάμψη στα μάτια* (χ.τ., 1984), σ. 243.

83. Ο Μαργαρίτης πατηρορήθηκε αργότερα ότι εγκατέλειψε τη θέση του και θεωρήθηκε υπεύθυνος από τον Βάρδα. Κλειδή, *ό.π.*

Λόσιντζα και ερωτήσαμεν πώς έγινε η συμπλοκή. Και μας είπον ότι εν παιδίον⁸⁴ εγύρισε όπου είχε παρατηρήσει τους αντάρτας εις το λιμέρι και το εβίασε ο στρατός και τους μαρτύρησε. Και τους εκτύπησε εις το λιμέρι, χωρίς να προλάβουν να τους εйдουν και εκτύπησεν ο στρατός 2 χωρικούς⁸⁵ και επήρε και μερικά χρυσάφικα της γυναίκας. Εμείναμεν έως το μεσονύκτιον εις Λόσιντζαν. Έπειτα ευγήκαμεν λιμέρι εις το νότιον μέρος της Λοσίνιτσης μετά τα μεσάνυκτα και ήτο ανυπόφορο κρύος έως να ξημερώση.

14. [Πέμπτη] Ευρέθημεν εις το νότιον μέρος Λοσίνιτσης λιμέρι και έφυγε ο στρατός από το Πλάτσι και ευγήκε προς την Κλεισούραν. Έπειτα εγύρισε προς της Λοσίνιτσης. Ημείς δε άμα ενύκτωσεν κατεβήκαμεν εις το σάνι, διότι είχε μεγάλην εξέγερσιν ο στρατός και ευγήκαμεν εις την Παναγίαν και κοιμήθημεν ολίγον. Έπειτα πήγαμεν εις Αγίαν Παρασκευήν εις το +, διότι ήτο ανάγκη να υπάγωμεν εις Σέλτσαν.
15. [Παρασκευή] Μεγάλη Παρασκευή. Είμεθα εις Αγίαν Παρασκευήν και έστειλε ο αρχηγός γράμματα εις διάφορα μέρη, διά να υπάγουν εκεί να παραλάβουν τα όπλα, διότι κινδυνεύουν. Και καθίσαμεν έως το βράδυ και έψαλλε το επιτάφιον ο Παπαδράκος και ο ηγούμενος της εκκλησίας και άμα έδυσεν ο ήλιος επύγαμεν διά Σέλτσαν, όπου είχαμεν ειδήσιν ότι εφθασεν ο Πέτρος⁸⁶ μόνος⁸⁷ εις αυτό το μέρος. Και εφθάσαμεν μετά 4 ώρας, αλλά δεν μας εδέχθησαν εις το χωρίον παρά εις τον Άγιον Αθανάσιον, όπου ανταμώνσαμεν και τον Βέργη μόνον με 70 άνδρας.
16. Μεγάλο Σάββατον. Ήμεθα το όλον 100 άνδρες εις την εκκλησίαν, αλλά το βράδυ έφυγεν ο Βέργης με το σώμα του εις το Πλάτσι διά να κάμη το Πάσχα. Ο δε Βάρδας έμεινε εκεί με εμένα εις την εκκλησίαν, διότι είχε και άλλας εργασίας να διορθώση.
17. [Κυριακή] Ημέρα της Λαμπράς. Είμεθα το σώμα του Βάρδα εις τον Άγιον

84. Πρόκειται για τον 17χρονο Χρήστο Ζώγα. Χρίστου Γεωργίου, *Ο Γέρμας και τα γεγονότα του Μακεδονικού Αγώνα* (Θεσσαλονίκη, 1966), σ. 44.

85. Τον Γερμανιώτη Γεώργιο Ντόκαλο και τον Κωσταραζιανό Αργύρη Σιάσιο. Γεωργίου, *ό.π.*, σ. 46.

86. Πρόκειται για τον Πέτρο Μάνο (1871-1918). Κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα έδρασε στα Καστανοχώρια και στα Κορέστια με το ψευδώνυμο Βέργας. Δ. Βαγιακάκου, *Η συμβολή της Μάνης εις τον Μακεδονικό Αγώνα 1904-1908* (Αθήνα, 1986), σ. 122, σημ. 1 και Κ. Βακαλόπουλου, «Ανέκδοτο Μητρώο των Μαχητών του Μακεδονικού Αγώνα», *Μακεδονικά*, 19 (1979), σ. 49. Βλ. επίσης, *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 4ος, σσ. 454, 455, 652.

87. Στα μέσα Απριλίου το σώμα Μάνου και το σώμα Γύπαρη συνόδευσαν το σώμα Κατεχάκη κατά τη δεύτερη έξοδό του. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη ιστορία των Βαλκανικών πολέμων 1912-1913* (Αθήνα, 1987), σ. 194.

Αθανάσιον, αλλά επειδή είχε διαμείνη πολλές ημέρας και πολλοί άνδρες εκεί, ήτο φόβος μήπως υπάρχει προδοσία και είχαμεν γερά καρπούλια έως να ξημερώση εις τα πέριξ βουνά. Και όσοι ήσαν εις την εκκλησίαν ελειτουργήθησαν, και μετά εψήσαμεν αρνιά όπου μας είχαν φέρη από βράδου από Σέλτσα ψιτά, αλλά δεν είχαμεν κρασί, ούτε ψωμί, ούτε βούτυρον, παρά μόνον αρνιά και ολίγον ψωμί όπου έμεινε από το Σάββατον. Μετά το μεσημέρι μας έφεραν ολίγο κρασί και αυγά και ήλθον και μερικοί Σελτσιότες προς επίσκεψιν μας και είχαν φάγη. Και η παρεά μας έψαλλε εθνικά άσματα και ηρωικά και ρηξήτικα Κρήτης τραγούδια διπλή Ανάστασιν διότι την ώραν αυτήν μας έλεγαν ότι θα έλθη στρατός ψευδιά. Το βράδου ήθελε να φύγωμεν αλλά δεν είχε περατώση την αποκατάστασιν των όπλων τα οποία εβάστα και ο Βέργης 180 εις το αυτό μέρος.

18. [Δευτέρα] Είμεθα εις τον Άγιον Αθανάσιον. Και το μεσημέρι μας φέρουν είδησιν ότι είνε στρατός εις Κόντσικον μακράν μίαν ώραν και θα έλθη εις το μέρος, όπου είμεθα εις την εκκλησίαν και εφύγαμεν το μεσημέρι. Και ευγήκαμεν εις το άνω μέρος της εκκλησίας εις Παλαιοκαζάνην και μας έφερον αρνί και εψήσαμεν. Και ήτο νερό και το βράδου εφυγαμεν διά την Πιπιλίστα χωρίον, πολύ κρινό εις τας ρίζας του Σισανικού όρους, και εις τον δρόμον μας απήντησαν εκ του Βέργη 11 άνδρες και υποχωρούσαν διά τας Αθήνας. Τους υβρίσαμεν και οι στρατιώται και ο αρχηγός και επροφασίζοντο διά λόγους φιλονεικίας υποχωρούν, αλλά φαίνεται εκ δειλίας, διότι δεν έμειναν εις Μακεδονίαν παρά 10 ημέρας, έως να φθάσουν εις το Πλάτσι και ήτο Αλικιονίτης ο οπλαρχηγός που τους έσυρνε. Ο Παπουτσάκης Γιανικάκης έφυγε πολύ άναδρα, διότι τουλάχιστον δεν εστάθησαν να κεντήσουν τα όπλα των. Και άλλο επισόδειον. Εις Κίμων Αποστολίδης, μαθητής του Πανεπιστημίου, ήλθε ως ανάρτης εις Μακεδονίαν, αλλά αμάθητος και λεπτός έβγαλε και σπιράκι και δεν ήτο δυνατόν ν' ανθέξη δρομοπορίας. Λοιπόν μετά 10 ημέρας μετά την άφιξιν του υποχωρεί εις Αθήνας και είχε ηγοράση μάουζερ όπλον και τον παρεκάλεσαν να το αφήση και να του πλερωθή αμέσως, αλλά δεν εδέχθη και το του αφήρεσαν διά βίας και ήθελε μετά ν' αυτοκτονήση διά του όπλου του σωματοφύλακος του. Λοιπόν δυς το άφισε και εν τω μεταξύ επυροβόλησε και έκοψεν το δάκτυλον του σωματοφύλακος Εμ. Ποντικάκη⁸⁸, ημείς δε εφθασαμεν εις Πιπιλίσταν.
19. [Τρίτη] Εις Πιπιλίστα δεν ευγήκαμεν λιμέρι και το μεσημέρι έφθασε ο

88. Αργότερα κατατάχθηκε στο σώμα του Βολάνη και πήρε μέρος στην επίθεση κατά του Λουτρακίου τον Ιούλιο του 1905. Πετσάβα, ό.π., τ. 2ος, σ. 786.

Βέργης και αντάμωσε τον αρχηγόν και ο Ρούβας είχε φθάση από Αθήνας με νέον σώμα 55 άνδρας και μας λέγουν και λυπηράν είδησιν ότι ο αρχηγός Καμενόπουλος εις Μπελκαμένην⁸⁹ παρεδόθη⁹⁰ με 45 άνδρας και ήτο η συμμορία αύτη εξ 120 αλλά δεν ήλλαξαν όπλα, παρά μοναχά το πρωϊ πριν ξημερώση και εφονεύθη ο Λαμπρινός Κρης εκ Καλικράτης και τρεις άλλοι⁹¹ και ελαβόθησαν και 4⁹². Άμα εξημέρωσε μας διηγούνται εις των αφιχθέντων και υποχωρούντων των στρατιωτών + τα εξής: ότι πριν ξημερωσει 1 ώραν το Μέγα Σαββατον εβγαίναμεν λιμέρη από Μπελκαμένη έξω του χωρίου αλλά ευρέθησαν εντός του κύκλου του στρατού και ο ωροφύλαξ της Μπελκαμένης οπλαρχηγός Λαμπρινός ειδοποίησε τον αρχηγόν και λέγει έχη πρόγραμμα να παραδοθή αλλά ο Ρεμπελος υπαρχηγός⁹³ εφώναξε «Κρητες, μαζί μου ελάτε, δεν θα παραδοθώ» και ετράπη εις φυγήν και εσώθημεν 59 άνδρες και έμειναν κρυμμένοι 17 εις το χωρίον. Άμα έφυγε ο στρατός έφυγαν και αυτοί και εξ αυτών μας διηγούνται την συμφοράν και υποχωρούν εις Αθήνας και αυτοί εκ φόβου. Αμαργιώτες και εις σωματάρχης, συγγενής του Καλεμενοπούλου, και υποχωρούν ακόμη 2. Εκ του Βέργη εις Σκαφιότης και εις Ακροτιργιανάνης⁹⁴ τον αποπλισαν και ένα παιδί επροσκολήθη με ημάς εκ Βιτολακού Χρήστος Μανουσάκης εκ του σωθέντος σώματος.

20. [Τετάρτη] Είμεθα εις Πιπλίστα τρία σώματα Βάρδας, Βέργης, Ρούβας. Πριν ξημερώση ευγήκαμεν λιμέρι εις το άνω μέρος του χωρίου θέσις Περγυός ή Αυτοφωλεά⁹⁵ και εκαθίσαμεν έως το βράδυ. Έπειτα πήγαμεν εις το Ανατολικόν μέρος του Πλατσιού εις μέρος τεπόζιτο και εμείναμεν. Και είμεθα εις το σπήτι όπου φιάνουν το κασκαβάλι και εκοιμηθήκαμεν όλοι μαζί.
21. [Πέμπτη] Εξυπνήσαμεν και ευγήκαμεν λιμέρι αλλά ήτο διαβατικό το μέρος και πέρασαν κονιάροι και μας είδον τους δύο επιάσαμεν. Οι δε 4 έφυγαν και πήγαν εις το Πλάτσι και έδοσαν είδησιν εις τον Μουντίρην ο δε μουντίρης εις Λεψίστην και μας χαλνούν το σχέδιον όπου ήθελε

89. Η μάχη έγινε στις 16 Απριλίου.

90. Τα ελληνικά σώματα είχαν οδηγήσει να μη συγκροούνται ένοπλα με τον τουρκικό στρατό.

91. Πρόκειται για τον Καπετανάκη, τον Καπελάκη και τον Αριστείδη Μουζακίτη. Ράπτη, *ό.π.*, τ. 1ος, σ. 1114.

92. Δύο από τους τραυματίες ήταν ο Ιωάννης Κέντρος και ο Ιωάννης Ηλιάδης. *Αυτ.*

93. Πληγώθηκε στο πόδι και κατέφυγε μαζί με τον Αντώνη Τσίτουρα στους πρόποδες του Βιτσιού, όπου τους συνάντησε και τους περιέθαλψε ο Μακρής. Μακρής, *ό.π.*, σσ. 93, 94.

94. Κοκκίνης Ακροτιργιαννάκης. Ράπτη, *ό.π.*, τ. 2ος, σ. 2169.

95. Θέση πάνω από τη Βλάστη.

να εμβούμεν εις το Εμπόριον Βουλγαρικών χωρίων να καή ως και η Ζαγοριτσάνη αλλά μας χάλασαν το σχέδιον οι κονιάροι και εφύγαμεν το βράδυ, προς νότον ο Βάρδας εις Πιπιλίσταν, ο δε Βέργης και Ρούβας προς βορράν του Πλατσιού εις θέσιν μουριά εις Άγιον Παντελεήμονα.

22. [Παρασκευή] Ευγίγαμεν λιμέρι εις το άνω μέρος της Πιπιλίστας και είχαμεν είδησιν ότι θα έλθη ο στρατός άμα φέξη ημέραν. Ακούσαμεν τουφέκια να πίπτουν⁹⁶ εις το μέρος όπου ήτο ο Βέργης, Ρούβας και άμέσως εννοήσαμεν ότι τους είδε ο στρατός και πολεμούν. Βλέπομεν το μέρος όπου έπιπτον τα τουφέκια και ήθελε να υπάγωμεν προς βοήθειαν των, αλλά ήτο εις το Πλάτσι στρατός 150 άνδρες και ήτο μακρυνά 3 ώρας και έως 2 1/2 της ώρας έπαυσε ο πόλεμος. Και βλέπομεν τους εδικούς μου και διευθύνθησαν προς το μέρος όπου είμεθα και τους καρτερήσαμεν και πέρασαν του Σισανιού την κορυφήν και κατεβηκαν και ευγίγαν εις το βουνό Σινιάτσικο. Και μας διηγήθησαν το συμβάν ότι το πρωϊ πριν ξανατέλλει ο ήλιος, νύκτα έφθασε και ο στρατός τους λέγει «τεσλήμι» και άμέσως τους πυροβολεί και περιβολούν και αντάρτες. Και ετράπη εις φυγήν ο στρατός και εκ του δεξιού μέρους του κύκλου του και τους αρχίζουν πλησίον το πυρ και ελαβόθησαν. Και ήσαν το όλον εις δύο μέρη, αλλά 2 κόματα. Το εν ετράπη εις φυγήν, το άλλο εκυκλόθη⁹⁷ και ετράπη εις άτακτον φυγήν διότι εσώθησαν εις τα ρουμάνια και τους πήραν οι αντάρτες 12 όπλα και εφονεύθησαν τρεις Έλληνες, Θεόδωρος Καπιανός⁹⁸, ο Βαρδουλάκης⁹⁹ και ο Κουτσούδης¹⁰⁰ και ελαβόθησαν τρεις, Ιωσήφ Κουντούρος¹⁰¹ και δύο Καστριανοί. Το βράδυ ευγίγαμεν εις τας Πόρτες θέσιν και ειδοποιήσαμεν να μας βγάλουν ψωμί και περιμείναμεν έως το μεσονύκτιον. Δεν ήλθε το ψωμί και εφύγαμεν διά το βουνόν. Εις την μέσην θέσιν Πύργον και δεν ήτο εύκολον να περάσωμεν εις τον Άγιον Αθανάσιον, διότι εφύλαττε στρατός εκεί, μάλιστα είχε διαταγήν αν εύρη λαβομένον να τους καύση

96. Πρόκειται για την περιφημη μάχη στο Μουρίκι. Πηχιών, *ό.π.*, σ. 52.

97. Το σώμα Γύπαρη, που πήρε μέρος στη μάχη, κύκλωσε το τουρκικό απόσπασμα. ΓΕΣ/ΔΙΣ, σσ. 194, 195.

98. Καταγόταν από τον Άγιο Μαρίνο Κυδωνίας Κρήτης και ήταν ψυχογιός του Πέτρου Μάνου. Ράπτη, *ό.π.*, τ. 1ος, σσ. 1211, 1221.

99. Πρόκειται για τον Παύλο Βαρδουλάκη από τα Σφακιά Κρήτης. Ράπτη, *ό.π.*, σ. 1221. Κλειδή, *ό.π.*, σ. 287.

100. Πρόκειται για τον Μανώλη Κουτσούδη, από τον Αποκόρωνα Χανίων Κρήτης, γραμματέα του Γύπαρη. Γύπαρη, *ό.π.*, σσ. 1209, 1221. Βλ. επίσης Κλειδή, *ό.π.*, σ. 287.

101. Καταγόταν από Αση Γωνιά Αποκορώνου Κρήτης. Ήταν ανειμτός του φρουρού του Λεχόβου Μπαρμπα-Ανδρέα Δικωνυμάκη και υπαρχηγός του Γύπαρη. Γύπαρη, *ό.π.*, σ. 280 και Οικονόμου, *ό.π.*, σ. 75. Βλ. επίσης Πετσιβα, *ό.π.*, τ. 2ος, σ. 174.

την εκκλησίαν ο στρατός. Εκαθίσαμεν όλας τας ημέρας εις την θέσιν Πύργον και μας έφεραν οι 4 αρνιά και ψωμί και πολύ κρύο και ανυπόφορον¹⁰², διότι δεν ήτο ξύλαν ν' ανάψωμεν φωτιάν. Το βράδυ κατεβήκαμεν εις το χωρίον Κόντσικον και μας έβγαλον ψωμί και φαγητόν εις το έξω μέρος του χωρίου. Και εφύγαμεν εις το σκότος και έπειτα βγήκαμεν εις την ρίζαν του βουνού 23 είμεθα εις το βουνόν της Σέλτσης Πύργου.

24¹⁰³. [Κυριακή] Ευγήκαμεν παρά πάνω και ήτο ρουμάνι και εκάμαμεν λιμέρι. Και ήθελαν να φύγουν του Ρούβα οι άνδρες και του έφυγαν 30 και δεν παρέδιδον τον οπλισμόν και τους αφαιρέσαμεν διά της βίας¹⁰⁴ και τα πιστόλια και τα όπλα. Και του έμειναν 15 και του Βέργη του έφυγαν άλλοι τριάντα και το βράδυ αυτό έγινε μεγάλη υποχώρησις και ήθελε να φύγη και ο Κούκουλος και τα παιδιά αλλά εστάθησαν και ένεκα εμού εστάθησαν και τα παιδιά.

25. [Δευτέρα] Ευγήκαμεν εις το ίδιον βουνό + + και εις θέσιν Γούρνα. Και καθίσαμεν όλοι μαζί οι τρεις αρχηγοί Βάρδας, Ρούβας, Βέργης και ήτο καταδικασμένος ο Αριστείδης Μαργαρίτης¹⁰⁵ διά την άτιμον πράξιν του Ιζερέτ, όπου τον προσκάλεσε ν' ασπασθή τον ελληνισμόν. Και αυτός εισήλε εις Ιζερέτ και τους λήστευσε 20 λίρας και φόνευσε 8¹⁰⁶ απέλυσε όπου τους εξηγόρασε διά 10 εικοσόφραγκα και μαρτύρησαν οι απολυθέντες χριστιανοί. Τους έβαλαν μέσα και φυλάκησαν 15 χριστιανούς. Και άλλας πολλές ατιμίας είχε πράξει και αυτήν την ημέραν εξύβρυσαν τον αρχηγόν και αντέπραττε εις παιδιά κοματικός να τους υποχωρή από του ενός εις τον άλλον. Και δι' όλα αυτά όλα και όλα τον επυροβόλησαν ο παπάς Αλέξανδρος¹⁰⁷ και τον εφόνευσε και ετάφη εκεί. Και αυτήν την βραδυά ετραβήξαμεν διά Παλεόκαστρον. Εφθάσαμεν εκεί και ήτο νέον σώμα φθασμένο εξ 100 άνδρας εις Παλαιόκαστρον.

102. Ο χειμώνας του 1905 ήταν εξαιρετικά βαρύς. Η θερμοκρασία στην πόλη του Μοναστηρίου έφθανε τους -28 βαθμούς, ενώ το χιόνι τα 2 μέτρα. Κλειδή, ό.π., σ. 187.

103. Στο ημερολόγιο δεν υπάρχει η καταγραφή της 23ης Απριλίου.

104. Οξύ ήταν πάντα το πρόβλημα αποπλισμού των αποχωρούντων ανταρτών, οι οποίοι ήθελαν τα όπλα ως ενθύμιο. Αρνούνταν να πουλήσουν τα όπλα τους στους εναπομείναντες αντάρτες που τα είχαν ανάγκη, καθώς ο ανεφοδιασμός ήταν δύσκολος, με την πρόφαση πως δεν θα μπορούσαν να αμυνθούν κατα την αποχώρησή τους.

105. Και ο Μιχάλης Τσόντος αναφέρεται σε παράπονα των χωρικών κατά του Μαργαρίτη. Ο Κασούδης, ενστερνιζόμενος την άποψη του Καραβαγγέλη, υποστηρίζει ότι ο Μαργαρίτης επιδόταν στη ληστεία. Ημερολόγιο Μιχάλη Τσόντου, σ. 8.

106. Σύμφωνα με πληροφορίες του γαλλικού προξενείου, ο Μαργαρίτης σκότωσε 8 Βουλγάρους. Α.Μ.Α.Ε./Ν.Σ., Vol. 44, Gauthier προς Constans, Μοναστήρι, 9 Απριλίου 1905, αρ. πρωτ. 8.

107. Ψευδώνυμο του Χρυσομαλλίδη.

26. [Τρίτη] Εξυπνήσαμεν και ήτο έτοιμος η υποχώρησις του Κουκούλου. Και υποχώρησε με 9 άνδρας και μετά του Αθανασίου Σλαβούνου και του Παπαδράκου και άφισε 5 μετά εμού και μας ανεγνώρηνεν ως καπετάνιον. ΓΠ Καλ. Ημείς δε εμείναμεν εις το χωρίον.
27. [Τετάρτη] Εξυπνήσαμεν και ευγήκαμε λιμέρι με τον Ρούβαν, Βέργη και Βάρδα και ανταμώνσαμεν το νέον σώμα εις το Παλαιοκάστρον. Και το βράδου ήλθαμεν εις την διπλή ράχην. Και είχαν οι αρχηγοί μεγάλην απελπισιάν, διότι υποχώρησαν υπέρ τους 120 άνδρας διά το ελληνικόν και δεν είχαμεν νεώτερον γράμμα. Με τας συμπλοκάς απογοητεύθησαν τα χωρία και δεν μας δέχοντο και μας καταδίωκων ο μπαγανιάς εις τα βουνά ο τούρκος. Το μεσημέρι ήλθε επιστολή από διάφορα κέντρα¹⁰⁸ παραγορητική και ενθαρρυντική και επήρην μεταβολήν και θάρρος η εργασία και μετανοούσαν οι αρχηγοί δια το απελπιστικόν έγγραφον όπου 201 άλλοι εις το κομιτάτον¹⁰⁹.
28. [Πέμπτη] Απρίλιος. Εξημεροθήκαμεν εις το δάσος και 2 ώρας να ξημερώση ευγήκαν καραούλι με 5 άνδρας στο μέρος του βουνού της Σιατιστής και κάθησαν και τα τρία σώματα και ώστε να περάσουν 5-6 ημέραι ν' αποφύγωμεν την κίνησιν του στρατού. Το μεσημέρι έστελε κάθε αρχηγός 2 άνδρας εις το χωρίον να ετοιμάσουν δείπνον και ήτο δύο χωροφύλακες και τους είδον και έφυγαν οι ζαπτιήδες. Και το βράδου κατεβήκαμεν και δειπνήσαμεν αλλά είχαμεν βίαν να φύγωμεν διότι οι ζαπτιήδες που μας είδαν θα έδωσαν είδησιν εις τον στρατόν¹¹⁰.
29. [Παρασκευή] Τα μεσάνυκτα ευγήκαμεν έξω και έβρεχε και ήτο πολύ ψύχος εις το άνω μέρος του Παλαιοκάστρου και τα τέσσαρα καπετανάτα, Βάρδας, Βέργης, Ρούβας, Κουσουίκης, είμεθα το όλον 175 άνδρες και μας ήλθεν είδησις ότι έρχεται στρατός έίς Σάτισσα ως και στρατιωτικός διοικητής εξ 280 ανδρών και κατεβήκαμεν το ανατολικόν μέρος του Παλαιοκάστρου και τραβήξαμεν διά Κοστούμι. Και υποχώρησαν και μερικοί άνδρες εκ του Κουτσούκη του σώματος και επερακτώσαμεν όλην την νύκτα και εφθάσαμεν εις Λητσίστα Κουστούμι.

108. Πρόκειται για επιστολή από το Γέρμα που πληροφορεί τον Βάρδα πως η συγκέντρωση του στρατού ήταν εικονική, ώστε να φανεί ότι η οθωμανική αυτοκρατορία συμμορφωνόταν με τις επιταγές των ευρωπαϊκών δυνάμεων και επιδιώκει την πάταξη των συμμοριών και την ειρήνευση. Γ.Α.Κ., Αρχείο Βάρδα, «Ημερολόγιο», φάκ. 13-16, 27 Απριλίου 1905.

109. Το Μακεδονικό Κομιτάτο είχε αποστείλει επιστολή στον Βάρδα, στην οποία συνιστούσε προφύλαξη των σωμάτων και τον ενημέρωνε για τη μείωση της ελληνικής δράσης. Ράπτη, *ό.π.*, τ. 2ος, σ. 2253.

110. Στις 30 Απριλίου η επιτροπή Σιατιστής πληροφορήσε τον Βάρδα ότι οι Τούρκοι χωροφύλακες ειδοποίησαν τις τουρκικές αρχές της Νεάπολης, με συνέπεια να σταλεί στρατός στην περιοχή. Γ.Α.Κ., Αρχείο Βάρδα, «Ημερολόγιο», φάκ. 13-16, 30 Απριλίου 1905.

30. [Σάββατο] Είμεθα εις Κοστούμι διά να μας χάση τα ίχνη ο στρατός, αλλά είμεθα πολλοί και δεν ήτο εύκολον να κρυφθώμεν και εγίναμεν τρία σώματα¹¹¹, ο Βέργης και Ρούβας με 40 άνδρας προς τα Γρεβενά και ο Κουτσούκης έμεινε εκεί, ο δε Βάρδας με 60 άνδρας προς το Παλαιόκαστρον εγύρισε και εμείναμεν εις το κατω μέρος του Παλαιόκαστρον, διότι είχε στρατόν εις το Παλαιόκαστρον.-

111. Από τους 75 περίπου άνδρες του Μάνου παρέμειναν οι 25, ενώ από τους 50 του Κατεχάκη παρέμειναν οι 12. Γ.Α.Κ., Αρχείο Βάρδα, «Ημερολόγιο», φάκ. 13-16, 1 Μαΐου 1905.